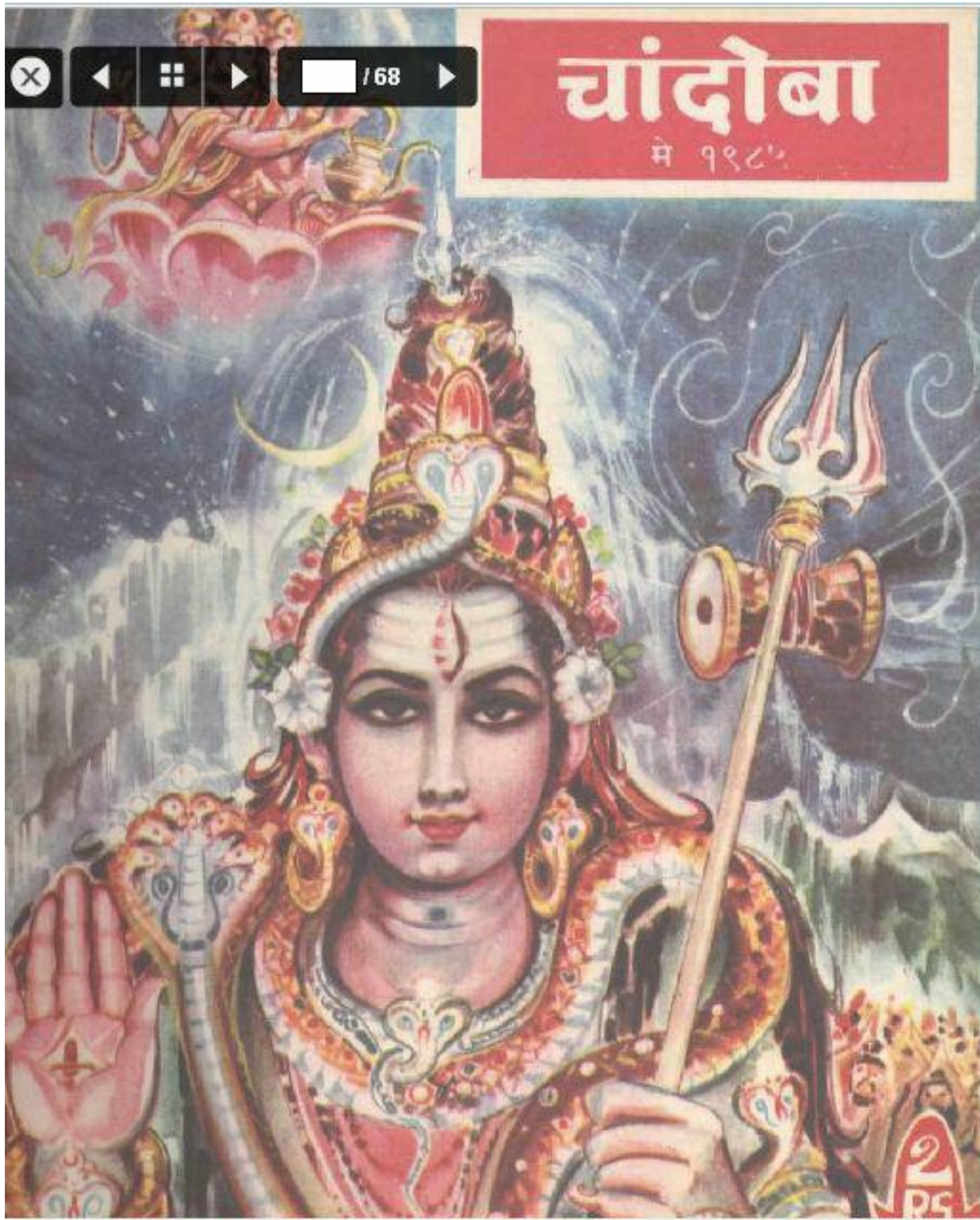

/68
चांदोबा
मे १९८५
2
RS

सहानुभूति

चैतन्यनी आपले शिक्षण पूर्ण होताक्षणीच कोणतेही कष्ट न घेता शहरात एक चांगली नोकरी प्राप्त केली. तो एक भाड्याची गाडी करून ऑफिसमध्ये जा ये करू लागला.

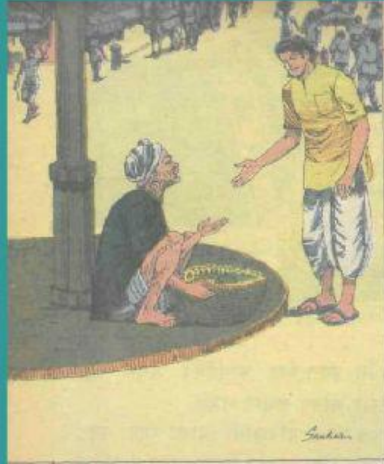
म्हाताऱ्या कोताऱ्याबद्दल चैतन्यच्या मनांत अत्यंत आत्मीयता होती. तो आपल्या भाड्याच्या गाडीच्या गाडीवान मंगलदासला दरमहा पंन्नास रुपये भाडे देई. गाडीतून ऑफिसमध्ये जायच्या वेळेस तो हटकून नेहमी मंगलदासला विचारीत असे–"मंगलदास तुमचे दोन्ही मोठे मुलगे थोडे फार कमावतात. अशा स्थितीत तुम्ही हे कष्ट कां करता? घरात बसल्या आराम कां करीत नाहीत?"

मंगलदास हसून म्हणत असे–"दादा, मला माझ्या मुलांनी कमावलेला पैसा परका वाटतो. जो पर्यंत अंगात बळ आहे. तोपर्यंत स्वतःच्या कमाईवर जगणे ह्या सारखा आनंद कशात नाही.

चैतन्यच्या वडिलांनी त्याला स्वतः कष्ट मेहनत करून शहरात शिकावयास पाठविले होते. त्याची आठवण करून तो नेहमी दुःखीकष्टी होत असे. तेव्हां ते आपल्या मुलाला दिलासा देत म्हणत–"बाळा, तू ज्या दिवशी पैसा मिळवू लागशील नां! त्याच दिवशी मी माझे सारे काम सोडून देऊन आरामाने घरात बसू लागेन!"

परंतु चैतन्यने आपले शहरातील शिक्षण संपवून जेव्हां कामधंदा शोधण्यास सुरवात केली. तेव्हांच अचानक त्याचे वडिल आजारी पडले. व त्याला जेव्हां नोकरी मिळाली. तेव्हां एका आठवड्यात त्यांचा देहान्त झाला. त्यामुळे चैतन्य दुःखी होई की आपण आपल्या वडीलांना थोडे दिवस सुद्धा सुखात ठेवू शकलो नाही.

मराठी साडीवाले

चैतन्य ज्या वाटेने नेहमी ऑफिसला जाई त्या रस्त्याच्या चौकाच्या कोपऱ्यात एक सत्तर वर्षाचा म्हातारा एका टोपलीत भजी वडे पकोडे घेऊन विकावयास बसत असे. संध्याकाळी घरी जातांना सुद्धा तो म्हातारा त्याला टोपलीच्या मागे आडवा झालेला दिसे. तो दिवसभर उन्हात बसे ती कल्पना करूनच चैतन्यला त्याची खूप दया आली.

परंतु पुढचे दहा दिवस ओळीने तोम्हातारा माणूस दिसला नाही. तेव्हां चैतन्यच्या मनांत आले की, तो बहुदा मेला असावा परंतु अकराव्या दिवशी तो माणूस त्याला भजी विकत असतांना दिसला. ते पाहून त्याच्या आनंदाला पारावार उरला नाही. चैतन्यने आपल्या गाडीवान मंगलदासला गाडी थांबवण्यास सांगितले. व त्या म्हाताऱ्यापाशी जात म्हणाला–"म्हातारे-बुवा, दहा दिवस झाले. परंतु तुम्ही दिसला नाहीत काय झाले ?"

एका अपरिचित माणसाच्या तोंडून आपुलकीचे बोलणे ऐकून त्या म्हाताऱ्याला अत्यंत आनंद झाला. तो डोके हलवत हलक्या आवाजात म्हणाला–"साहेब, मी दहा दिवस तापाने आजारी होतो. खर म्हणायचे तर मृत्युच्या दाढेतूनच कसाबसा वाचलो."

म्हाताऱ्याचे बोलणे ऐकून त्याने कळ वळून त्याला विचारले–"बुवा, ह्या सगळ्या वस्तू विकल्या गेल्या तर तुम्हांला रोज किती पैसे मिळतात ?"

"चार रुपये! त्यातून मला एक रुपया फायदा होतो!" म्हातारा त्याला म्हणाला.

"तर मग, त्या सर्व वस्तू तू मला दे. मी तुला पांच रुपये देतो." चैतन्य म्हणाला.

म्हाताऱ्याला आश्चर्य वाटले तो त्याच्या कडे पहातच राहिला. चैतन्यनी सर्व वस्तू नेऊन गाडीत ठेवल्या. व म्हाताऱ्याला पांच रुपये दिले व गाडीत बसला.

मंगलदासने चैतन्यला विचारले–"साहेब, ह्या सर्व वस्तू घेऊन जाऊन तुम्ही काय करणार ?"

"तुझ्या शेजार पाजाऱ्यांच्या मुलांना वाटून टाकेन." चैतन्यने उत्तर देत म्हटले.

दुसऱ्या दिवशी जेव्हां गाडी चौकात आली चैतन्यने पुन्हां त्या म्हाताऱ्याला पांच रुपये देऊन त्याच्या सर्व वस्तु घेतल्या.

तिसऱ्या दिवशी सुद्धा तेच, तेव्हां मंगलदासने विचारले–"साहेब, तुम्ही किती दिवस पांच रुपये देऊन त्या वस्तू खरेदी करणार ?"

जो पर्यंत हा म्हातारा जिवंत आहे तोपर्यंत ? चैतन्यने उत्तर दिले.

परंतु चैतन्य जेव्हां म्हाताऱ्याजवळ गेला. तेव्हां म्हातारा हात जोडत त्याला म्हणाला–"साहेब, रोज माझ्या सर्व वस्तू विकत घेऊन मला संकटात पाडू नका. माझ्या सर्व वस्तू तुम्ही विकत घेता त्यामुळे मी घरी लवकर पोहोचतो. माझ्या मुलाला ते सहन होत नाही. मग तो दिवसभर माझ्याकडून काही नां काही तरी काम करून घेतो. काल दुपारी भर उन्हांत मला लाकडे फोडावी लागली.

म्हाताऱ्याचे बोलणे ऐकून चैतन्यला खूप आश्चर्य वाटू लागले. त्याच बरोबर अत्यंत दुःख झाले. कारण आपल्या मुला कडून सुखाची आशा करणारा आपला पिता अशी संधी येताच मरण पावला. तशी संधी आली तरी मंगलदास त्याचा फायदा घेत नव्हता. इथे तर अगदीच उलटी स्थिती होती. म्हाताऱ्याकडून त्याचा मुलगा कष्टांची अनेक कामे करून

घेत होता. त्यामुळे म्हाताऱ्याला दिवसभर उन्हांत बसून खाण्याच्या वस्तू विकण्यातच जास्त आनंद वाटत होता!"

चैतन्यनी निश्चय केला त्याच्या मुलाला चांगलाच धडा शिकविला पाहिजे. त्याने म्हाताऱ्याला विचारले—"बाबा, तुम्ही माझ्या घरी चला?" तेथे तुम्हांला खाण्यापिण्याची अजिबात काळजी करण्याची जरूर नाही?"

म्हातारा म्हणाला—"साहेब, माझ्या मुलाला ते खपणार नाही.

"त्याची तू अजिबात काळजी करू नको. चल, गाडीत बस!" असे म्हणत चैतन्यने म्हाताऱ्याला खांद्याला धरून गाडीत बसविले.

त्याचा मुलगा शोध काढत दुसऱ्या दिवशी चैतन्यच्या घरी येऊन पोहोचला.

चैतन्यने त्याच्या मुलाची चांगली कान उघाडणी केली—"अशा म्हातारपणाच्या काळात वडीलांना सुखी ठेवण्याच्या बदली तू आपल्या वडीलांच्या हातची कमाईची आशा करतोस.

म्हाताऱ्याचा मुलगा संकोचाने म्हणाला—"बाबा साहेब, मी असा अप्पलपोटी नाही. मी त्याच्या कमाईतून त्यांच्याच खाण्याचा व कपड्याचा खर्च करतो."

"ओहो, असेच जर असेल तर त्यांच्या खाण्यापिण्या कपडचालत्याचा खर्च मी करून त्यांना इथे ठेवून घेतो. तुझी तर काही हरकत नाही ना?" चैतन्यनी विचारले.

म्हाताऱ्या बुवाचा मुलगा बापाचा चेहरा बघून शरमिंदा झाला व त्याने आपली मान खाली घातली. त्यावर चैतन्य म्हणाला—"अशा म्हातारपणी तुझे वडील तुझ्याच घरी रहाणे चांगले.

म्हाताऱ्याचा मुलगा डोळ्यात अश्रू आणित आपल्या वागण्या व करण्याचा पश्चाताप करीत चैतन्यला हात जोडीत आपल्या वडिलांना म्हणाला—"बाबा, चला आपण आपल्या घरी जाऊ. आपण माझे डोळे उघडलेत. असे म्हणत त्यांने आपल्या वडीलांचा हात धरला व त्याना घरी घेऊन गेला.

[५]

[चंद्रवर्माने आपला सेनापती धीरमल्लला बरोबर घेऊन अनेक शत्रूसैनिकांचा संहार केला. परंतु तेवढ्यात सर्पकेतू नविन सैन्यानिशि तेथे येऊन पोहोचला. चंद्रवर्मा आपल्या सैनिकांना बरोबर घेऊन महालाच्या रक्षणाकरीता निघाला. शत्रूच्या सैनिकांनी किल्ल्याला गराड घातला होता. तेवढ्यात चंद्रवर्मा क्षणात् त्यांना सामोरा गेला...नंतर—]

चंद्रवर्माच्या सैन्यांचे व सर्पकेतूच्या सैन्यांचे किल्ल्याच्या दरवाजापाशी भीषण युद्ध झाले. सर्पकेतूचे सैनिक चंद्रवर्माच्या सैनिकांपेक्षां कित्येक पटीने जास्त होते. तरीसुद्धा चंद्रवर्माच्या सैनिकांसमोर त्यांचा टिकाव लागला नाही. परंतु जेव्हां त्यांना समजले की चंद्रवर्माचे सैनिक आपल्या सैन्यांपेक्षा कमी आहेत तेव्हां ते हिम्मत करून पुढे झाले व लढू लागले.

बराचवेळ दोन्ही सैन्यांत भयंकर युद्ध झाले. चंद्रवर्माने बराच प्रयत्न केला परंतु तरी सुद्धा तो किल्ल्याच्या दारापाशी जाऊन पोहोचला नाही. तो विचार करू लागला की, आता काय करावे. तेवढ्यात लांबवरून काही घोडेस्वार येत असण्याचा त्यांना कानोसा लागला. दुसऱ्याक्षणी सुबाहूने आपला घोडा चंद्रवर्माच्या दिशेकडे नेला. व त्याला म्हटले—"युवराज, आपण

मोठ्याच संकटात सांपडलो. पाठीमागून आपल्यावर हल्ला करण्याकरीता सर्पकेतूने नविन घोड्यांचे दल युद्धस्थळी पाठविले आहे वाटते.

चंद्रवर्माला अशा परिस्थितीत किल्ल्याच्या आत जाणे असंभव वाटले. दोन्ही सैनिकांच्यामधे सांपडण्यापेक्षा येथून निसटून जाणे चांगले असे त्याला वाटू लागले. सेनापती धीरमल्लला त्याच्या परिस्थितीचा अंदाज लागला. व सैनिकांच्या आरडाओरड्यात तो मोठमोठ्याने ओरडून म्हणाला–"युवराज, आपल्याला येथून ताबडतोब निघून जावयास पाहिजे. मी आपल्याला माझ्या शिपायांच्या मदतीने येथून निसटून जाण्याचा कुठलातरी मार्ग शोधून सांगतो. तुम्ही ताबडतोब निघून जाण्यास तयार व्हा."

चंद्रवर्माला विचार करण्यास सुद्धा फुरसत नव्हती. पाठीमागून शत्रूसैनिक अगदी जवळ येऊ लागले होते. त्यामुळे चंद्रवर्मा किल्ल्याच्या द्वारापासून मागेवळत जोरजोरात ओरडू लागला–"सुबाहू! त्याने आपली तलवार म्यानेतून बाहेर काढली व समोर येईल त्या सैनिकांचे डोके सपासप धडापासून अलग करू लागला. सुबाहू सुद्धा आपल्या मालकाचेचे अनुकरण करीत त्याच्या पाठोपाठ घोड्याला दौडू लागला.

चंद्रवर्मा व सुबाहू शत्रू सैनिकांना चुकवून बाहेर पडून पळू लागले. ते पाहून शत्रूचे सैनिक त्यांचा पाठलाग करू लागले शत्रू सैनिकांना धीरमल्लने मध्येच अडवले व त्यांच्याशी तो लढू लागला. ती संधी मिळताच चंद्रवर्मा व सुबाहू त्यांच्यापासून दूर निघून जाण्याकरीता घोड्यांनाजोरात पळवू लागले.

ते दोघे थोड्या दूर असलेल्या राजमार्गापासून पुढ निघाले नंतर त्यांनी आपल्या घोड्यांना नगराच्या दक्षिणेकडच्या दरवाजाकडे वळविले. चंद्रवर्माने मनोमन जाणले की, येथून बाहेरच सटून जावयाचे असेल तर एक मात्र उपाय आहे. तो म्हणजे दक्षिणेकडेच दार. त्याला माहीत होते की, किल्ल्याची इतर द्वारे शत्रच्या सैनिकांनी घेरली गेली आहेत. तेच एकमेव दार कोणास माहीत नाही.

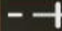
चंद्रवर्मा व सुबाहू दक्षिणेच्या द्वाराजवळ येऊन पोहोचले व ते चाहूल घेऊ लागले की, तेथे कोणी शत्रुचे सैनिक तर नाहीत नां! तेथे शत्रू सैन्यापैकी कोणीच नव्हते काही लोक त्या दारांनेच बाहेर जात येत होते. पांच-सहा शत्रूसैनिक एका बाजूला कोंडाळे करून गप्पा मारण्यात मश्गुल झाले होते. त्यांचे घोडे त्याच्यापासून जरा लांब खुंटाना बांधून ठेवलेले होते.

"युवराज, आपल्या सेनापती धीरमल्लने अद्याप पावेतो शत्रू सैनिकांना रोखून धरलेले असावे. म्हणूनच ते आपला पाठलाग करून इथेपर्यंत आले नाहीत. तरी सुद्धां घोड्यांश्या सैनिकांना बरोबर ठेऊन तो जास्त काळ त्यांना रोखून धरू शकणार नाही. त्यामुळे जेवढे शक्य होईल तेवढे इथून लवकर नगरातून बाहेर पडावयास पाहिजे. आपण येथून एका पल्ल्यात द्वारपार करून निसटून जावयास पाहिजे." सुबाहूने आपला विचार चंद्रवर्मा समोर मांडला.

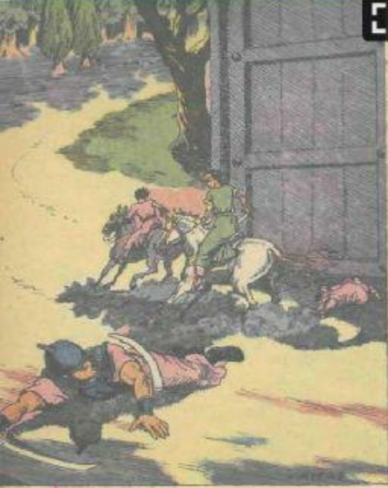
चंद्रवर्माने स्वीकृति सूचक मान हलविली व घोड्यांला चुचकारून जोरात पळविले. तितक्यात द्वारापाशी गप्पा मारीत उभ्या असलेल्या सैनिकांचे लक्ष त्याच्यांकडे गेले. ते आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले व आपली तलवार म्यानातून बाहेर काढून हे:ऽ हे:ऽ करीत धांवत घोड्यांपाशी जाऊ लागले.

"सुबाहू! आपल्याला लवकर द्वार पार करून जायला पाहिजे. तू आपल्या घोड्यांला न थांबवता वाटेत येतील त्यांची कत्तल करीत मार्गक्रम कर असे म्हणत चंद्रवर्माने आपला घोडा दरवाज्याच्या दिशेने पिटाळला.

तेवढ्या अवधीत शत्रुसैनिकांपैकी तिघानी घोड्यांपाशी जाऊन खुंटापासून घोड्यांना सोडविले होते. परंतु दोन सैनिक तेवढ्यात तलवारी मान्यातून बाहेर काढून किचांळू लागले. "थांबा, नाहीतर तुमच्या जीवाला धोका आहे ! पळून जाल तर मरण नक्की."

"कोणाचा रे, जीव धोक्यात आहे ? असे म्हणत सुबाहूने वेगाने पुढे येत असलेल्या एका सैनिकांचे डोके निमिशार्धात छाटले. पाठीमागून दुसऱ्या येणाऱ्या एका सैनिकांचे डोके पण छाटले. त्याच्या पाठीमागून येणाऱ्या एका सैनिकांचे डोके चंद्रवर्माने छाटायचा प्रयत्न केला परंतु तेवढ्यात त्याने संकट ओळखले व तो जमिनीवर ओणवा पडला.

तेवढ्यात शत्रूसैनिकांनी घोड्यावर स्वार होऊन चंद्रवर्मा व सुबाहूचा पाठलाग केला. चंद्रवर्माने मागे वळून सुद्धा पाहिले नाही व तो आपल्या घोड्याला टांच मारून दाराच्या बाहेर शीघ्र गतीने पळाला. त्याच्या मागोमाग सुबाहू पण....

पुढे चंद्रवर्मा व त्याच्या पाठीमागे सुबाहू आपल्या घोड्याने वेगाने पळवित पुढे नेत होते. त्यांचा पाठलाग करीत शत्रू सैन्यांतील चार सैनिक कोलाहल करीत तलवारी हवेत उडवत येत होते.

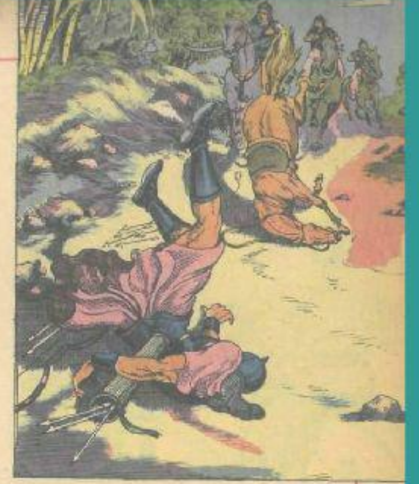
"युवराज, थोडे थांबून शत्रूचा नायनाट करणे योग्य होईल. असे वाटते की, हे लोक आपला पाठलाग करणे थांबवणार नाहीत." सुबाहू म्हणाला.

"आपण थांबलो तर संकट ओढवून घेतल्या सारखे होईल. आत्ता पावेतो आपण नगरातून बाहेर निसटून गेल्याची बातमी सर्पकेतूला समजली असणार. तो आपली भारी सेना घेऊन आपल्याशी लढावयास नक्कीच येत असणार ह्या सैनिकांना अजून थोडे दूर पर्यंत आपला पाठलाग करूं दे. समोर दिसणाऱ्या पहाडात शिरून आपण तेथेच त्याचा खातमा करून टाकू." चंद्रवर्मा त्याला म्हणाला.

चंद्रवर्माचे बोलणे संपत नाही तोच एक बाण सूसू करीत त्याच्या डाव्या खांद्याला घसटून निघून गेला. व रस्त्याच्या कडेला जाऊन पडला "सुबाहू"! असे म्हणत चंद्रवर्मा जोरात किंचाळला व घोड्याच्या पाठीवर मान टाकून पडून राहीला.

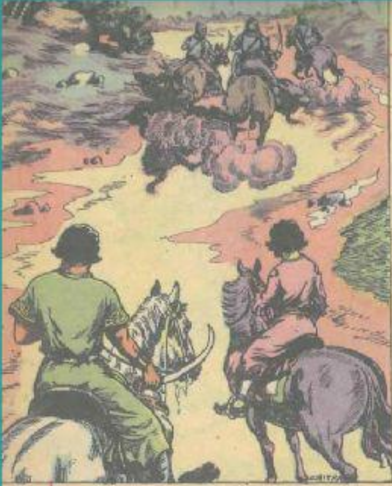
"युवराज, मी अजून पर्यंत जिवंत आहे. असे म्हणत सुबाहूने घोड्याच्या आयाळी जवळ वाकून पाठीमागे पाहीले तेव्हां एक सैनिक बाणाने त्याच्यावर नेम धरीत होता त्याने घोड्यांचा लगाम आपल्या तोंडात घट्ट पकडला होता. ते पाहून सुबाहूला आश्चर्याबरोबर एक प्रकारची भीती सुद्धा वाटू लागली. ही गोष्ट सुबाहू चंद्रवर्माला सांगण्याकरीता पुढे जाऊ लागला. तोच त्या घोडेस्वाराच्या घोड्याचा पाय एका दगडाला लागून तो ठेचकाळला व रस्त्याच्या कडेला वांकला तेवढ्यात पाठीमागून वेगाने येणारा घोडेस्वार त्याच्यांवर आदळला आणि हातात धनुष्य-बाण घेतलेला सैनिक त्या धडकी मुळे चार-पांच फूट उंच हवेत उडाला व बाजूला जाऊन आदळला त्यांने मोठमोठ्यांने किकाळ्या फोडल्या. त्याला चिरडून टाकत बाकीचे घोडेस्वार पुढे निघाले.

"मग काय, सुबाहूला ते पाहून अत्यानंद झाला तो घोड्यावर नीट बसत विचार

करू लागला की बाकीचे सैनिक त्याला मदत करण्याकरीता नक्कीच थांबले असणार. परंतु परत जवळ येणाऱ्या घोड्यांच्या टापांच्या आवाजाने त्याची घोर निराशा झाली. शत्रू सैनिक आपल्या खाली पडलेल्या मित्राच्याकडे ढुंकूनही न पहांता वेगाने त्यांचा पाठलाग करीत येत होते. परंतु त्याच्यांत धनुष्यबाण घेतलेला कोणीही नव्हता. ते पाहून त्याला पुन्हां थोडी आशा वाटू लागली. कि आता आपली सुटका झाली.

तो म्हणू लागला—"युवराज, शत्रु सैनिकांच्यात जो धनुर्धारी होता. तो त्याच्याच लोकांच्या पायदळी ठार मारला

गेला. आता फक्त तिघेजणच आपला पाठलाग करीत आहेत. त्याच्याजवळ फक्त तलवारीच आहेत. काय आपण थोडे थांबून त्यांना यमलोकात पाठवून देऊ या कां ?"

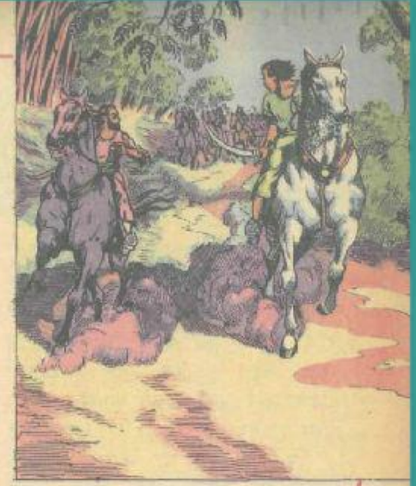
चंद्रवर्माने पाठीमागे वळून पाहीले. शत्रूचे तिघेच सनिक येत असतांना दिसत होते. खरेतर त्यांना ठार मारणे अशक्य नव्हते परंतु तेवढ्यांत पाठीमागून कोणी सैनिक येऊन टपकले तर. असा विचार करीत त्याने आपल्या घोड्याचा वेग कमी केला व रस्त्याच्या एका बाजूला घोडा थांबवला. तेवढ्यात सुबाहू सुद्धा त्याच्याजवळ येऊन पोहोचला. त्याने सुद्धा आपल्या घोड्याला थांबवले. ते पाहून शत्रूच्या सैनिकांनी आपापल्यात काही तरी खुसखुसू केली. ते काय योजना आंखीत होते देव जाणे पण....

"युवराज, हे दुष्ट लोक आपल्याशी लढावयास बहुदा घाबरत असावेत. आपणच त्याच्याजवळ जाऊन त्यांना ठार मारून टाकू." सुबाहू म्हणाला.

चंद्रवर्माने शत्रू सैनिकांकडे दृष्टी टाकत म्हटले–"ठिक आहे सुबाहू ! आपल्याला ताबडतोब ह्या लोकांना ठार करावयास पाहिजे. थोडाजरी वेळ फुकट घालविला तर पाठीमागून आणखीन सैनिक येण्याची शक्यता आहे. असे म्हणत त्याने आपल्या घोड्याला शत्रू सैनिक जेथे उभे होते तेथे पिटाळले.

चंद्रवर्मा व सुबाहूला आपल्या दिशेने येत असलेले पाहून शत्रू सैनिक अति वेगाने पाठीमागे वळून नगराच्या दिशेने पळू लागले. चंद्रवर्मा घोड्याला लाथ मारून तेज गतीने त्याच्याजवळ जाण्याकरीता घोड्याला पिटाळू लागला. ते पाहून दुप्पट वेगाने शत्रू सैनिक पाठीमागे वळून पळू लागले.

शत्रूचा पाठलाग करीत करीत एक मैलभर नगराच्या दिशेला सुबाहू व चंद्रवर्माने आपल्या घोड्यांना हांकीत

आणले. तेवढ्यात त्यांना अचानक त्याच्या विरुद्ध दिशेने अनेक शत्रू सैनिक येतांना दिसले. ते दिसताच चंद्रवर्माने आपला घोडा थांबवला. व पाठीमागे वळत सुबाहूला म्हणाला–"सुबाहू ! आता कळली नां त्या दुष्टांची चाल ! आता आपल्याला इथून पळून जाण्याशिवाय गत्यंतर नाही. जर आपण ह्या तिघांशी लढत बसलो तर तोपर्यंत ते पाठीमागचे सैनिक येऊन आपल्याला चारी बाजूने घेरतील" नंतर त्यांच्या स्वाधीन होण्याशिवाय दुसरा पर्याय नाही.

चंद्रवर्मा व सुबाहू परत वळून पळू लागले. तोच ते सैनिक सुद्धा त्याचा पाठलाग करीत त्यांच्या पाठीमागे येऊ लागले. हळूहळू दोघा सैनिकांतील अंतर कमीकमी होऊ लागले.

"युवराज ! आता खरोखरी आपण जाळ्यात सांपडलो आहोत. सुबाहू दम टाकत म्हणू लागला. त्यांला घोडावेगाने पळून नेऊन थकवा वाटत होता.

चंद्रवर्माने काहीही उत्तर दिले नाही. फक्त हातानेच इशारा कला की, आता एकदम गप्प राहून तो करेल तसे त्याने करावे.

त्याच्या पाठीमागून येणाऱ्या शत्रू सैनिकांना व घोडेस्वारांना अजिबात कल्पना नव्हती की, ते दोघे कोणत्या वाटेने जाणार आहेत. पहाता पहाता रस्त्याला मध्ये कापून ते जंगलात शिरले व पहाडाच्या दिशेने वेगाने जाऊ लागले. त्यांच्या पासून सुटक मिळविण्याचा हांच एक उपाय त्याच्या डोक्यात आला.

चंद्रवर्मा व सुबाहू घोड्याला हांकून खूप थकले होते. चंद्रवर्माने ताडले की, आता जास्त वेळ ह्या घोड्याना आपल्या बरोबर नेता येणे शक्य नाही. त्याची दृष्टी पाठीमागच्या येणाऱ्या शत्रू सैनिकांकडे वळली. तेही वेग कमी न करता घोड्यांना पळवित मागे येत होते. त्याचे घोडे सुद्धा दम टाकत होते त्याच्यांही तोडांतून

पांढरा फेस बाहेर पडत होता. तेवढ्यात त्यांची नजर पहाडातील शिखराकडे गेली. आता फक्त दोन फर्लांगाच्या अंतरावरच शत्रू सैनिक पाठीमागे राहिले होते.

"सुबाहू आता आपल्याला ह्या घोड्यावर विसंबून रहाता येणार नाही. हे घोडे कोणत्याही क्षणी आपला प्राण सोडतील. तेव्हां माझा विचार आहे की, आपण घोड्याना इथेच सोडून पायीच पहाडात चालत जावे. म्हणजे काही काळ लपून बसता येईल." असे म्हणत चंद्रवर्मा घोड्यावरून उडी टाकून खाली उतरला. त्याच बरोबर सुबाहू सुद्धा खाली उतरला.

शत्रू सैनिक सुद्धा जोर जोरात किंचाळत आपापल्या घोड्यावरून खाली उतरू लागले. व सुबाहू व चंद्रवर्मा जेथे उतरले तेथे पळत येऊ लागले.

चंद्रवर्माने चोहोबाजूला एकदा आपली दृष्टी फिरविली व बाजूलाच असलेल्या दगडांच्या कपारी मधल्या झाडाच्या फांद्यांना धरून खाली उतरू लागला. सुबाहूने सुद्धा त्याचेच अनुकरण केले. दोघे दरीत हळूहळू उतरू लागले. तेवढ्यात पाठीमागून काही सैनिक तसेच उतरून खाली येऊ लागले तेवढ्यात त्याच्यातील एकाने थांबवत दुसऱ्याला म्हटले–"ह्यांचेच अनुकरण करणे म्हणजे संकटात सांपडण्या सारखे आहे. जर पाय हात घसरला तर खाली वहात जाणाऱ्या नदीत बडून मरू. त्यापेक्षां इथेच थांबून इथले दगड धोंडे खाली दरीत ढकलून देता येतील.

असे म्हणता म्हणता मोठ्या शिळा. दगड धोंड ते ढकलू लागले ते चंद्रवर्मा व सुबाहूच्या जवळपास येऊन पडू लागले.

तोपर्यंत सुबाहू व चंद्रवर्मा दरीच्या तळाशी जाऊन पोहोचले होते. चंद्रवर्माने मान उंचावून शत्रू सैनिकांकडे आपली नजर टाकली व म्हणाला–"सुबाहू! आता आपल्या समोर दुसरा कोणताही उपाय नाही. तुला पोहायला येते नां! असे म्हणत क्षणार्धात त्याने पाण्याच्या प्रवाहात उडी मारली. (क्रमशः)

कवींची चढाओढ

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला. प्रेत खांद्यावर घेतले आणि नेहमी प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू या मध्यरात्रीच्या वेळी प्रेत खांद्यावरून उचलून नेण्याचा निर्णय घेतलास त्याबद्दल तुला दोष देत नाही. परंतु राजाचा निर्णय नेहमी बरोबरच असतो असे मात्र नाही. संपत्ती किंवा यश ह्या दोन्ही गोष्टीची अभिलाषा करणारा माणूस मिळणे दुर्लभ. विवेकशील व्यक्ति सुद्धा ह्या दोन्ही गोष्टी प्राप्त करण्याकरीता आपली सारी शक्ति खर्ची घालते. तरी केव्हां केव्हां समाजाकडून ती अवहेलनेस पात्र बनते. मी तुला दोन कवी पंडीताची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वीच्या काळी प्रसन्न नावाचा कवी आपल्या कविता वाचून दाखवून राजाश्रय मिळण्याच्या आशेने पाटलीपुत्र नावाच्या राज्यात आला. त्यावेळी महासार नावाचा राजा तेथे राज्य करीत होता. महासार राजा साहित्याचा फार मोठा भोक्ता होता. प्रसन्नने राजाचे दर्शन मिळविण्या करीता बरीच खटपट केली. परंतु राज्यातील शिपायामुळे त्याला भेटणे जमले नाही. व त्याचे सर्व प्रयत्न फुकट गेले. त्यामुळे त्याने ती व्यथा एका जवाहिऱ्याला बोलून दाखविली.

त्या व्यापाऱ्याने प्रसन्नचे बोलणे ऐकून घेत म्हटले–"कवी महाशय, मला फक्त हिऱ्यांचे मुल्य काय ते माहीत आहे कवितेचे नाही!

व्यापाऱ्याचे म्हणणे ऐकून कवीला उत्साह आला त्याने आशुरूपाने एक कविता त्याला ऐकविली. त्याचा अर्थ असा होता– राजभटांना लाच देणाऱ्या कवीच्या कविता ऐकणाऱ्या राजाने मी केलेल्या कविता न ऐकणेच जास्त श्रेयस्कर!

जव्हेऱ्याला त्याने सांगितलेला अर्थ तितकासा बरोबर समजला नाही. परंतु तेवढ्यात त्याच्या दुकानात पाय ठेवणाऱ्या देवदासला बरोबर समजला. तो महासार राजाचा दरबारी कवी होता. जनतेचे म्हणणे होते की, देवीदासच्या जिभेवर सरस्वती वास करते आहे. पंडीत व सामान्य जनतेला आनंद देणारा देवीदास आदरणीय आहे.

देवीदासला पहाताच जव्हेऱ्याने उठून त्याचे आदर पुर्वक स्वागत केले. देवीदासने जव्हेऱ्याला नजरेनेच इशारा केला की, त्याच्याकडे आलेल्या त्या अनोळखी माणसांस आपला परीचय त्याने करून देऊ नये. नतंर त्याने वळून प्रसन्नकडे पहात म्हटले–"आपण दिसावयास एका महापंडीतासारखे वाटता.त्यामुळे आपल्याला राजभटांचा नाही परंतु राजाचा आश्रय घ्यावयास पाहिजे!"

ह्यास तोडगा म्हणून की काय, प्रसन्नने अजून एक कविता त्याला ऐकविली. की प्रसन्नची ती कविता ऐकून राजाला हे समजेल पाहिजे, आजपर्यंत आपण ऐकलेल्या कविता निरसच ऐकल्या. आणि त्या भीतनेच की काय राजाच्या दरबारातील कवींनी प्रसन्नला राजाचे दर्शन करण्याची संधी दिली नाही. असा त्या कवीतेचा भावार्थ होता.

देवीदासने हळूहळू टाळ्या वाजवित म्हटले–"आपली कविता अत्यंत प्रशंसा करण्याजोगी आहे. मी स्वतः आपल्याला राजाचे दर्शन घडवून देईन." असे म्हणत देवीदासने प्रसन्नला आपला परिचय करून दिला.

देवीदास राजाच्या दरबारातील कवी आहे हे समजताच प्रसन्न घाबरून गेला व म्हणाला–" महानुभाव, आपली माहीती नसल्यामुळे मी तोंडाला येईल ते बरळून गेलो. पण खर सांगतो आपल्याला मी गुरु मानतो."

"अतिशयोक्ति सुद्धा कवितेचा एक अलंकारच असतो." देवीदास म्हणाला व त्याला बरोबर घेऊन तो राजा महासारच्या दरबारात गेला. त्याने राजाला प्रसन्नची आपल्या बरोबर कशा तऱ्हेने ओळख झाली हे सविस्तर सांगितले.

राजा महासारला अत्यंत आनंद झालातो म्हणाला–"कवीवर, जर आपण देवीदासच्या प्रशंसेला प्राप्त झाला असाल तर आपण नक्कीच महाकवी असाल." असे म्हणत राजाने त्याला दरबारात ठेवून घेतले.

प्रसन्नने राजदरबारात चांगल्या प्रकारे किर्ती संपादन केली व जनतेला पटवून दिले की, देवीदास नंतर राजदरबारात आपणच त्याच्या बरोबरीचे कवी आहोत.

एकदा राज्यात धार्मिक भांडणतंटे सुरू झाले. प्रजा वीर शैव वीर वैष्णव, जैन, असे धर्म समजून आपापसात हिंसाकांड करू लागली. राजाने जनते मधील त्याच्या विचार प्रणालीला बदलण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला

परंतु त्याचा काही फायदा झाला नाही. मंत्र्यांने आपला विचार राजाच्या पुढे मांडला तो म्हणाला–"महाराज, जनतेचे विचार बदलण्याकरीता उत्तम पुस्तके उपयोगी पडतात. वेदात तर असचे सांगितले जाते की परमात्मा हा एकच आहे. त्यामुळे वेदांचे सारतत्व जर लोकभाषेच्या शैलीत आपण जनतेपुढे मांडले तर नक्कीच प्रजेत बदल घडून येईल."

राजा महासारला मंत्र्याचे म्हणणे पसंत पडले. त्याला वाटू लागले. ह्या काम-करीता देवीदास हाच काय तो समर्थ आहे. परंतु मंत्री म्हणाला–"वेदांचे सारतत्व लोकभाषेच्या शैलीत समजणारा एकजण आहे हे सभंव नाही. मला असे समजले आहे की, प्रसन्न सुद्धा देवीदास सारखाच समर्थ कवी आहे. त्यामुळे आपण ह्याची जबाबदारी देवीदास बरोबर प्रसन्न वर सुद्धा सोपवावी.

ह्यावर राजाने दोन्ही कवींना बोलावून घेतले व मंत्र्याच्या योजनेनुसार दोघांवर ह्या कार्याची जबाबदारी टाकली.

राजाचा आदेश मिळताच प्रसन्न म्हणाला–"महाराज, वेदांचे सारतत्व जर साधारण प्रजेच्या समोर मांडावयास पाहिजे असेल तर ते प्रथम आम्हांला पूर्णतया समजणे जरूरी आहे. हे काम एक दोन कवीच्या कडून करून घेणे शक्य नाही. महापंडीताच्या बरोबर चर्चा करून त्यानंतर हे काव्य रूपाने मांडले पाहिजे.

परंतु ह्या उलट देवीदासने आपला विचार व्यक्त केला–"महाराज मला तर ह्या कामात कोणाचीही आवश्यकता नाही. मी एकटाच हे काम पूर्ण करू शकतो. मला दोन महिन्याचा अवधी द्या!"

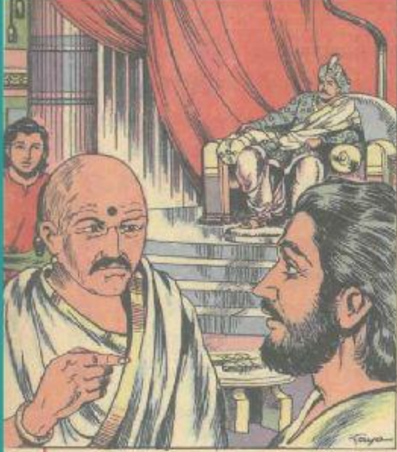
ह्यावर राजाने हे काम दोन्ही कवींवर सोपवले व म्हटले "तुमच्या पैकी जो कोणी हे काम प्रथम पूर्ण करेल त्याला एक लाख रुपये बक्षीस दिले जाईल."

दोघां कवींनी आपल्या कामास सुरवात केली. देवीदास हे संस्कृत मधील महान पंडीत होते. त्यानां कोणतीही कठीण असलेली भाषां सोप्याने समजत असे. त्यामुळे त्यानी वेदांचे मनन करून लोक-भाषेत त्याची कार्यरचना करण्यास सुरवात केली. आपल्याला दिलेल्या वेळेनुसार दोन आठवडे आधीच त्याची काव्य रचना पूर्ण तयार झाली.

प्रसन्नला संस्कृत समजत होते. परंतु त्यात तो प्रविण नव्हता. त्यांने इतर कवींच्या वैदिक पंडीतांच्या तोंडून वेदांचे विश्लेषण ऐकले नंतर त्यांने लिहावयास सुरवात केली. त्यामुळे त्याला ते काम करण्यास तब्बल दोन महिने लागले.

देवीदास प्रसन्नच्या काव्यरचने संबंधी माहिती दुसऱ्यांकडून काढून घेत होते. त्यांनी प्रसन्नच्या आधी दोन आठवडे आपले कार्य पूर्ण केले तरी सुद्धा त्यांनी त्याला जास्त महत्व दिले नाही. त्यानां हेच लोकांना दर्शवून द्यावयाचे होते की,

आपल्यापेक्षां तो कुशलता पूर्वक काव्य-रचना करण्यास समर्थ नाही.

अशा विचारांने देवीदास प्रसन्नचे काव्य पूर्ण होण्याची वाट पहात राहिले. नंतर राजाला भेटून म्हणाले–"महाप्रभु! मी व प्रसन्नने जवळजवळ एकाच वेळे पर्यंत आपल्या काव्य-रचनेचे कार्य पूर्ण केले आहे. तेव्हां आपण आमच्या दोघांच्या काव्य-रचनेतील श्रेष्ठ काव्याला बक्षीस द्यावे."

पण कोणत्या काव्याला बक्षीस द्यावे हा निर्णय घेणे राजाला कठीण वाटू लागले. ह्याच्या आधी साधारण उत्तम रचनेची परिक्षा घेण्या करीता राजा देवीदासची मदत घेत असे. आता तर देवीदासचीच काव्य-रचना चढाओढीत आली तेव्हां ह्याचा निकाल कोण लावणार?

हेच चालू असतांना कर्मधर्मसंयोगाने चिरंजिवी नावाचा एक सर्वविद्याशास्त्रात पारंगत असलेला माणुस देशाटन करीत पाटलीपुत्रच्या राजदरबारात येऊन पोहचला राजाने त्याचा उचित आदरसत्कार केला व आपल्या समोर आलेली कठीण समस्या सोडवण्यास व त्याचा निकाल देण्याची त्यांस अनुमती दिली.

चिरंजिवीने दोन्ही काव्ये समोर मांडून त्याचे सखोल अध्ययन केले व म्हटले–"महाराज, ही दोन्हीही काव्ये उत्तम आहेत व दोन्ही बक्षीसास पात्र आहेत."

हा निर्णय ऐकून देवीदास म्हणाले–"माझे काव्य तर एकाच्याच कडून तयार केले गेले आहे. खरे पाहिले तर प्रसन्नच्या पूर्ण व्हायच्या आधी दोन आठवडे मी पूर्ण केले आहे. परंतु त्याला सुद्धा चढाओढीत-संधी मिळावी ह्या हेतूने मी दोन महिने वाट पाहिली. प्रसन्नने त्याची काव्य-रचना पूर्ण करण्या करीता अनेक वैदिक पंडीतां-बरोबर चर्चा करून मगच आपले कार्य पूर्ण केले आहे. त्यामुळे आपण बक्षीस देण्या आधी ह्या गोष्टीचा पूर्ण सरासार विचार करावा."

ह्यावर चिरंजिवीने आश्चर्य करीत विचारले–"काय तू एकट्याने सहा आठवड्याच्या आत वेदांचे सार काव्य रुपात उतरवलेस? ह्या गोष्टीवर तर विश्वास बसत नाही."

तेव्हां ह्याचे उत्तर देत देवीदास म्हणाला–"ह्याहूनही अनेक अद्‌भूत कामे मी केलेली आहेत मी एका वर्षाच्या आत 'महाभारत' आणि दोन वर्षांच्या आत 'अष्टादश पुराण' ह्याचा अनुवाद लिहीला आहे."

राजा महासार म्हणाला–"देवीदासने सांगितलेले सर्व खरे आहे!"

असे जर होते सहा आठवड्यात वेदांचे सार काव्य रूपात तुम्ही पूर्ण केलेत तर त्याचे बक्षीस ताबडतोब कां नाही घेतलेत? आता तर ह्याचा निर्णय देणे माझ्या हातात आहे. तेव्हां आपला काय विचार आहे?" चिरंजिवीने विचारले.

काव्यलक्षणांना खरोखरी समजून घेणाऱ्याला माझ्या काव्यात व प्रसन्नच्या काव्यातला फरक समजेल. मी असा विचार केला की, मला लवकर काव्या संपण्या करीता बक्षीस नको. तर अत्युतम् रचना केल्याच्या रूपात मला बक्षीस मिळाले पाहिजे.

"महानुभाव, देवीदास सारखा संस्कृत भाषेत मला जास्त मोठे पणा देऊ नका. मला त्याचे ज्ञान जास्त नाही. त्याच्या प्रती मी अगदी छोटा आहे. मी बक्षीस मिळविण्याच्या आशेने नाही तर जनते-समोर आपली काव्य-रचना उपयोगास पडावी ह्या हेतूने मी लिहीली जर आपल्या लोकांचा हाच विचार असेल की, माझे काव्य देवीदासच्या काव्या समान आहे तर हे ऐकून मला आश्चर्यच वाटते आहे. की मी देवीदासच्या बरोबरीचा कवी बनलो. देवीदास मला गुरू समान आहेत! प्रसन्नने विनयतेने उत्तर दिले.

चिरंजीवीने प्रसन्न बक्षिसास पात्र असल्याचे सांगितले त्यावर राजाने त्याचा निर्णय मान्य केला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, चिरंजिवीने निर्णय दिलेला राजा महासारने योग्य मानला. हे कारण पुढे ठेवले तर महापंडीत व महाकवी असलेला देवीदास ह्याच्यावर अन्यायच केला गेला नां? ह्यात चिरंजीवीने पक्षपात तर केला नाही. त्याने देवीदास पेक्षां कमी प्रतिभा असलेल्या प्रसन्नला कां बक्षीस देऊ केले? याचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस, तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–" ह्या गोष्टीची शंकाच नाही की, देवीदास हा एक उत्तम कवी होता. परंतु प्रसन्न सुद्धा चढाओढीत भाग घेऊन आपल्या काव्याची-रचना करून त्याच्या बरोबरीने पुढे आला त्यामुळे आता दोघेही समान दर्जाचे कवी गणले जात होते. अशा परिस्थितीत बक्षीस कोणाला द्यावयाचे? दोन्ही कवीच्यांत जर निरक्षिण केले तर देवीदास स्वत: आपल्या प्रभेची स्तुती गाई तो अहंकारी स्वभावाचा होता. त्याला वाटत होते की, आपल्याहून श्रेष्ठ कवी दूसरा कोणीच असू शकणार नाही. हेच त्याच्या पतनास कारणीभूत ठरले. त्याची इतकी तळमळ होती की, आपल्यालाच बक्षिस मिळाले पाहिजे. त्यामुळे एक गोष्ट स्पष्ट होते की, त्याला स्वत:च्या यशाबरोबर पैशांचीपण हाव होती. असा माणुस जिवनात घसरल्या शिवाय वर चढू शकणार नाही. परंतु प्रसन्नच्या बाबतीत तो विनयशिल होता. त्यामुळेच तो श्रेष्ठ बनू शकला अशा स्थितीत समान असलेल्या दोन्ही कवीमंध्ये स्वभावने प्रसन्नालाचा बक्षिस देणे न्यायगत ठरते तेच काम चिरंजिवीने केले. त्याच्या मधे कुठल्याही प्रकारची पक्षपाताची भावना नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

सहनशक्तिमधे स्वार्थ

कोण्या एका गावात रामानंद व चंद्रकांत नावाचे दोन मित्र रहात होते. त्या दोघांच्यात इतकी गाढ मैत्री होती की, पहाणाऱ्याला शंका येई की, ते दोघे सख्ये भाऊ तर नाहीत नां! आणि त्यांच्या मैत्रीचा ते लोकद्वेष करीत. चंद्रकांत स्वभावाने भयंकर रागीट होता. तो लोकांवर उखडत असे. परंतु रामानंद शांत स्वभावचा होता, म्हणून तो आपल्या मित्राच्या भांडणामधे कधी पडत नसे.

एकदा चंद्रकांतच्या घरी काही कारणाने एक मेजवानी होती. त्याचे निमंत्रण घेऊन एक विश्वंभर नावाचा फुशारक्या मारणारा घमेंडी माणूस त्या मेजवानीला आला. विश्वंभर फुशारक्या मारण्यात एक नंबरचा पटाईत होता. तो लहान मोठ्याचा विचार न करताच समोर येणाऱ्या माणसांची टिंगल करीत असे. तो व्यवहाराच्या गप्पा करीत चंद्रकांतच्या जवळ जाऊन पोहोचला. रामानंदला माहीत होते की, हे दोघेजण एकापेक्षा एक मिजासखोर आहेत. त्यामुळे त्या दोघांना तो बराच वेळ एकत्र राहू देत नसे.

विश्वंभर गप्पा मारता मारता म्हणाला– "मित्रा, तू मोठी मेजवानी व करमणुकीचा कार्यक्रम ठेवला आहेस! काय, ह्या वर्षी शेतीत चांगली मिळकत झाली वाटते?"

"छे: तसे काही नाही, मी ह्या करीता हा कार्यक्रम ठेवला होता की, माझ्या मिळकतीला कोणाची दृष्ट लागू नये!"

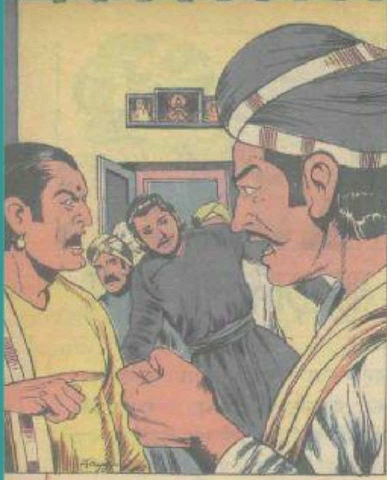
हे ऐकताच विश्वंभरचा जळफळाट झाला. पण क्षणभर थांबत तो म्हणाला–"पण काही म्हण बाबा, एवढी मोठी मेजवानी व मनोरंजन ठेवलेस तरी, काही लोकांची दृष्टीच वाईट असते त्याचा चांगला परिणाम होत नाही. त्यामुळे ह्या वर्षी तर

प्रकाश गुणे

माझ्या शेतात चांगले पिक आलेच नाही."

"म्हणजे ह्याचा अर्थ माझी दृष्ट लागली असाच ना!" चंद्रकांतने रागा-रागाने विचारले.

"मी तसे काही म्हणालो नाही. तू तर माझी दुष्ट लागण्याची गोष्ट प्रथम काढलीस!" विश्वंभर आवेशात आला. दोघां-च्यात भांडणे सुरू झाली. त्या मेजवानीला आलेली सर्वजण त्यांच्याकडे वळून पाहू लागले. रामानंद झटक्यात तेथे आला व सर्व गोष्ट ऐकून घेऊन म्हणाला–"चंद्रकांत, अरे! हे तुझे घर आहे. तुझ्या घरी समा-रंभाला आलेल्या लोकांचा आदर ठेवणे तुझे कर्तव्य आहे.

रामानंदने ज्या प्रकारे चंद्रकांतला सम-जावले तसेच मेजवानीला आलेल्या सर्वांनी त्याला सांगितले.

खरे तर, त्याच क्षणाला ते भांडण मिटले. परंतु त्या दिवसापासून चंद्रकांतने रामानंदशी बोलणे सोडून दिले. एकदा रामानंदनेच चंद्रकांत बरोबर बोलण्याचा प्रयत्न केला परंतु त्याने तोंड वळवले.

आपल्या मित्राचे न बोलण्याचे काय कारण हे रामानंदला समजेना तो तसाच एके दिवशी चंद्रकांतच्या घरी गेला व त्याच्या पत्नीला त्याने विचाले–"वहिनी, हा पहा माझा मित्र मला पहाताच तोंड फिरवतो. ह्याचे काय कारण?"

"तुमच्यावर रागावले आहेत. घरी आलेल्या सर्व पाहुण्यांच्या समोर तुम्ही त्यांना व्यवहाराच्या गोष्टी सांगून उपदेश केलात. त्यामुळे म्हणत होते की, हा झालेला अपमान मी जन्मभर विसरणार नाही" चंद्रकांतच्या बायकोने सांगितले.

"आम्ही दोघे कैक वर्षापासून भावा-भावांसारखे वागत आलो. जर का मी सांगितलेली गोष्ट त्यांला आवडली नाही तर तेथल्या तेथे मला कां सांगितले नाही. हेच कारण घेऊन तो एकदम मैत्री तोडण्यास को प्रवृत्त झाला." रामानंदने आश्चर्य वाटून विचारले.

"तुम्हाला तर त्याचा स्वभाव माहीत आहे. त्यांना जर समजले तुम्ही मला भेटायला इथे आला होतात. तर ते माझ्या-वर राग काढतील. तुम्ही त्याच्या मनांत रूजणारा कांटा काढण्याचा काही तरी उपाय करा" चंद्रकांतची बायको म्हणाली.

ह्या गोष्टीनंतर काही दिवसांनी अचा-नक चंद्रकांतचा मुलगा कोणत्यातरी रोगाने आजारी पडला. अनेक वैद्यांनी येऊन औषोधोपचार केले. परंतु कोणत्याही औषधाचा फायदा झाला नाही. रामानंदला थोडी फार औषधाविषयी माहीती होती. लोकांनी चंद्रकातला सल्ला दिला की तू रामानंदकडून काही औषधपाणी का करून घेत नाहीस. तरी त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले.

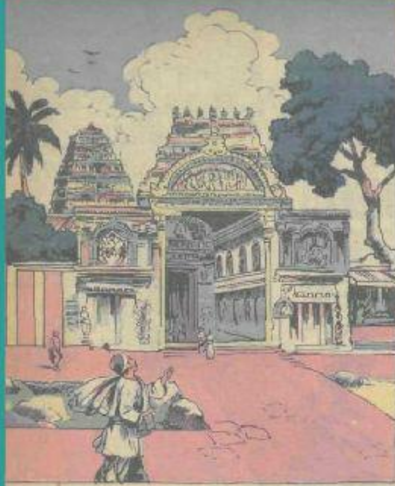
ह्याच वेळी एकदा चंद्रकांतच्या घरी एक साधू आला. चंद्रकांतने त्या साधूचा आदर सत्कार केला व नमस्कार करून आपला मुलाच्या आजराविषयी सांगितले.

साधूने मुलाला निरखून पहात म्हटले–"तू अत्यंत मतलबी स्वार्थी आहेस! आपले हितचिंतक जास्त सुखी व आनंदी असलेले तुला पहावत नाही. तुझ्यात सहनशिलता नाही. भल्याकरीता सांगितलेल्या गोष्टी तुला खपत नाहीत. तुझ्या स्वभावात असलेले हे दुर्गुण तुझ्या साऱ्या कुटूंबाला

"साधू महाराज, कोणीतरी माझ्या-बद्दल चुकीची कल्पना आपल्याला करून दिलेली आहे. खरे सांगू तर माझ्या मधे जी सहनशिलता आहे नां दुसऱ्या कोणाच्यात नाही. मी तर माझ्या मुलाकरीता काहीही करावयास तयार आहे! तुम्ही मला हुकूम करा!" चंद्रकांत म्हणाला.

"इथून दहा कोसांवर एक शंकराचे देवालय आहे. तू चालत जाऊन देवाचे दर्शन करून परत ये. मी तुझ्या हातात ज्या औषधांच्या पुड्या देईन त्या तू ईश्वराला दाखव. तेच औषध प्रसाद बनून ह्या मुलाचा रोग नष्ट करेल." साधूने सांगितले.

मान्य केली व म्हटले–स्वामी, मी तुम्ही सांगितलेल्या गोष्टीचे पालन करेन."

"दहा मैल दूर चालणे म्हणजे कष्टाचे काम आहे. पण एक गोष्ट लक्षात ठेव. चालतांना थोडी सुद्धा चिड त्रास मनात आणता कामा नये. रस्त्यात कुठेही थोडी-सुद्धा विश्रांती घेता कामा नये. परमेश्वराचे दर्शन घेऊन उलट पावली तुला घरी आले पाहीजं समजले!" साधू म्हणाला.

चंद्रकांतने साधूने सांगितलेले सर्व म्हणणे मान्य केले व तो त्या साधूने दिलेल्या औषधांच्या पुड्या घेऊन शंकरच्या देवळकडे निघाला व दर्शन घेऊन कुठेही विश्रांती न घेता रात्रीच्या आत तो घरी आला.

साधूनी मोठ्या आश्चर्याने त्याच्याकडे पाहिले व विचारले. "तू इतक्या लवकर कसा परत आलास?

"मी मुलाला लवकर आराम पडावा ह्यामुळे घाईघाईने जाऊन परत आलो."

"तू कोणावर त्रागातर केला नाहीस नां?" साधूने विचारले.

"नाही, नाही! साधू महाराज! काय आता मी ह्या औषधाच्या पुड्या मुलाला देऊ कां?" चंद्रकांतने विचारले.

"नाही तू एक नंबरचा स्वार्थी आहेस. जोपर्यंत तू त्या स्वार्थीपणापासून मुक्त होणार नाहीस. तोपर्यंत तुझा मुलगा आजारातून बरा होणार नाही" साधू गंभीरतेने म्हणाले.

"महात्मन्, आपण हे काय म्हणता? मी माझ्या मुलाकरीता एक दिवसाच्या आत दहा कोस लांब चालत जाऊन आलो. अशा परिस्थितीत मी कसा स्वार्थी होऊ शकेन. स्वार्थी माणसाच्यात काय अशा प्रकारची सहनशिलता असू शकते." चंद्र-कांतने साधूला विचारले.

"ऐक, परमेश्वर तर आपल्याला डोळ्यांना दिसत नाही देवळांत फक्त त्याची दगडी मुर्ती असते. तू आमच्या तिघांवर विश्वास ठेऊन इतकी सहनशिलता दाखविलीस हो नां?" साधूने विचारले.

साधू गंभीर होत म्हणाला–"तुझ्यात सहनशिलता भरलेली आहे. त्या सहन-शिलतेचा उपयोग तू आपल्या मित्राच्या बरोबर कां नाही अधिकारा सारखा प्रदर्शित करत. ह्या क्षणाला तुझ्या मनामध्ये जी सहन शक्ति आली. अरे, ती केवळ तुझ्या स्वार्था करीता आली आहे. त्यामुळे तू दगडी पुतळ्यावर सुद्धा विश्वास दाखवा-शील. कारण तुझी तसी सहनशिलता नाही. समोर असलेला मनुष्यावर तुझा विश्वास नाही असे कां?"

"महात्मन्, हे सर्व खोटे आहे. मी सर्वांच्यावर एकाच तऱ्हेची करुणा प्रकट करतो. जे संयमी नाहीत त्यानाच वाटते की माझ्यात सहनशक्ति नाही." चंद्रकांत काकूळतीने म्हणाला.

"हे जर म्हणणे खरे होते तर, तुला उगाचच इतके लांब चालून जाण्याचे मी कष्ट दिले." असे म्हणत साधूने आपली नकली दाढी व मिशा काढून टाकल्या. साधू-च्या वेषात आलेला माणूस रामानंदच होता.

त्याला पाहून आश्चर्यचकित होत चंद्रकांत म्हणाला–"अरे तू?"

"वहिनींच्या सल्यानेच मी हे सोंग घेतले. खरे तर तुझा मुलगा अजिबात आजारी नाही. माझ्या हातून थोडी चुक झाली असे समजून तू तर आपली कित्येक वर्षांपासूनची मैत्री तोडून टाकली होतीस. तुझी मैत्री कायम रहावी आशा करीता मी हे एक नाटक रचले" रामानंद म्हणाला.

अशा तऱ्हेने चंद्रकांतला त्याची चुक उमगली तो म्हणाला–"तू आपली मैत्रि कायम टिकावी ह्या करीता हे नाटक केलेस. माझ्याकडून अशा तऱ्हेची चुक कधी होणार नाही. मी निस्वार्थी पणे संयम सहनशिलता ठेवून रहाण्याचा प्रयत्न करीत राहीन.

अशा तऱ्हेने ते दोघे मित्र पूर्वी पेक्षां अधिकच भावा-भावा प्रमाणे सख्य ठेऊन आत्मियतेने कैक वर्षे आपले आयुष्य आनंदात घालवू लागले.

दारूचा परिणाम

ब्रह्मदत्त काशीच्या गादीवर असतां बोधिसत्वांनी पंडीत वंशातील एक प्रख्यात ब्राह्मण कुटुंबात जन्म घेतला. वयाच्या विसाव्या वर्षापर्यंत त्यांनी समस्त शास्त्रांचा अभ्यास करून महापंडीताच्या रूपाने सर्व विद्येत यश संपादन केले.

त्यांच्या आईवडिलांनी त्यांचे लग्न करून देण्याचा विचार केला. परंतु त्यांना तो आवडला नाही. उलट त्यांनी संन्यास घेतला व ते घर सोडून हिमालयात गेले व तेथे एक सुंदर आश्रम तयार करून तेथे राहू लागले.

एकदा बोधिसत्वांनी वर्षाऋतुतील चार महिने श्रावस्ती गावांत काढले. नंतर आपल्या शिष्यांना घेऊन ते भद्रवती नावांच्या गावी पोहोचले. तेथून थोडया दूरवर एक नदी व अंबतीर्थ नावाचे एक प्रसिद्ध तिर्थक्षेत्र होते. ते आपल्या सर्व शिष्यगणांना घेऊन त्या तिर्थक्षेत्री निघाले. त्या तिर्थक्षेत्राच्या ठिकाणी एका मुनींचा आश्रम होता. व त्या आश्रमाच्या आत अंबक कीर्तिका नावाचा विषारी सांप होता. त्यामुळे गावातल्या लोकांनी बोधिसत्वाना तेथे जाण्यास रोकले की, आपण आश्रमाच्या आत जाऊ नये.

बोधिसत्वाच्या शिष्य गणात सागत स्थाविर नावाचा एक शिष्य होता. तो मंत्र तंत्रामध्ये प्रविण होता. व त्याच बरोबर पराक्रमी साहसी होता. तो बोधिसत्व व इतर शिष्यांपासून थोडा वेगळा होऊन त्या मुनिच्या आश्रमात गेला.

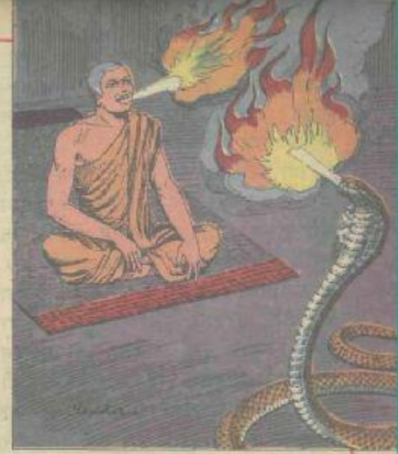
त्याच वेळी आश्रमात मुनी नव्हते. सागत स्थाविरने आश्रमात प्रवेश करून एका जागी आसन पसरून त्यावर बसला त्याच क्षणी एक भयंकर विषारी नाग फुत्तकार करीत बाहेर आला व त्यान आपला फणा काढला. परंतु सागत स्थाविर जराही डगमगला नाही. त्याने त्या सर्पाला विचारले–" कायरे, तुझेच नाव अंबक कीर्तिका आहे ? "

हा प्रश्न ऐकताच सर्प फुत्कारू लागला. त्याच्या तोंडून काळा काळा धूर बाहेर पडू लागला. स्थाविरच्या तोंडातूनही धूर बाहेर आला. काही वेळाने सर्पाच्या तोंडातून आगीच्या ज्वाला बाहेर पडू लागल्या.

अशा तऱ्हेने चार पांच मिनिटे स्थाविर व त्या विषारी सांपाने आपापल्या शक्ति सामर्थ्याचे प्रदर्शन एकमेकांना करवले.

"अंबक कीर्तिका मला माहीत आहेत की, ह्या तिर्थात स्नान करावयास येणाऱ्या अनेकांना तू डसले आहेस व ते लोक मरण पावले आहेत." असे म्हणत स्थाविरने सर्पाच्या तोंडातले विष काढून त्याला जिवंत सोडून दिले.

ह्या घटनेनंतर थोडया दिवसाने बोधिसत्व भद्रवतीहून निघून कौशाम्बी गावात पोहोचले. त्या विषारी सापाच्या शरिरातील विष स्थाविरने काढल्याचा समाचार वणव्या सारखा आजूबाजूच्या गावात पसरला. कौशाम्बीच्या नगरवासीयांनी बोधिसत्वाचें आगत्यपूर्व स्वागत केले व त्यांची गावातील एका मोठ्या उद्यानात रहाण्याची व्यवस्था केली.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी गावातील काही लोकांनी बोधिसत्वाचे दर्शन घेतले. नंतर त्यांनी आपल्या काही सहाध्यायासह एका झाडाच्या खाली सावलीत बसलेल्या स्थाविरच्या जवळ जाऊन त्यांना विचारले– "तुम्ही तर फार दूरवर असलेल्या हिमालयात रहाणारे आहात. त्यामुळे तुम्हांला सर्व जरूरीच्या वस्तु मिळणे दुर्लभ होत असावे. तशीच जर काही वस्तु आपल्याला पाहिजे असेल तर, तावडतोब आज्ञा करावी म्हणजे ती आम्ही तुम्हांला लगेच आणून देऊ." पण स्थाविर गप्प राहिला.

त्यावर बोधिसत्वाचे दोन शिष्य म्हणाले–"अरे बाबानों, आम्हांला पारावत

मंदिराचे सेवन करावयाचे आहे. परंतु अद्याप पावेतो ती दारू आम्हांला मिळाली नाही. त्यामुळे ती दारू तयार करून आमच्याकडे पाठवून द्यावी.

त्या लोकांनी ती गोष्ट मान्य केली. व दुपारपर्यंत ती दारू तयार केली. व एका माणसाच्या घरांत लपवून ठेवली. व स्थाविरला आपल्या बरोबर घेऊन गेले.

स्थाविरने पारवत दारूचे प्राशन करण्यास सुरवात केली. हळूहळू दारूचा अंमल त्याला येऊ लागला. तो एकदम उठून उभा राहिला. आणि गावाच्या वेशीशी पळत जाऊन तेथे खाली कोलमडला. त्याच्या साथिदारानी त्याला आपल्या खांद्यावर उचलून आणून बोधिसत्वाच्या पाशी आणून त्याला अशा तऱ्हेने ठेवले की त्याचे डोके त्याच्या पाऊलांना स्पर्श करेल असे.

परंतु स्थाविर रागारागाने उठून बसला व बोधिसत्वाच्याकडे पाय करून परत झोपला. त्यावर बोधिसत्व हसू लागले व त्यांनी आपल्या शिष्यांना विचारले– "अंबत्तिथातील मोठ्या विषारी सापाचा नायनाट करणारा कोण माणूस आहे?

शिष्यांनी उत्तर दिले–"स्थाविर!"

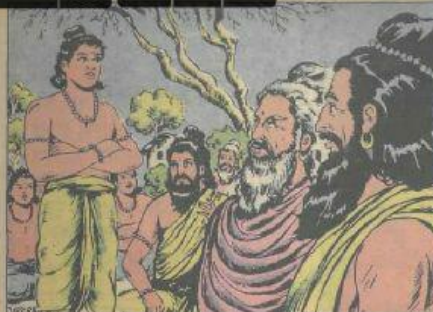
"काय मग ह्या अशा अवस्थेत साध्या पाणसापाला स्थाविर वश करू शकेल काय?" बोधिसत्वांनी विचारले.

"नाही, नाही, गुरुदेव!" शिष्य म्हणाले.

"तर मग, तुम्ही हे विसरू नका की, दारू प्याल्याने फक्त माणसाला नशाच येत नाही. तर बरोबर त्याची बुद्धी पण भ्रष्ट होते. त्यामुळे मी आजपासून एक नियम घालतो की ह्या क्षणा पासून कोणीही दारूचे सेवन करावयाचे नाही." बोधिसत्व गंभीर होत म्हणाले.

दारूची गुंगी उतरल्यावर स्थाविर बोधिसत्वाच्या पायाशी लोटांगण घालीत येऊन पडला व पश्चातापाने होरपळू लागला. त्यावर बोधिसत्वानीं त्याला दोन्ही हातांनी उठवत त्याला दारू पासूनचे होणारे दुष्परिणाम ऐकवले.

आपल्या नद्या :

सरस्वती

गौतम ऋषिंना एकत, दित व त्रित नावांची तीन मुले होती. त्यांच्यातला धाकटा त्रित हा बालपणापासूनच एका उत्तम पंडीत रुपानीं प्रसिद्ध होता. तपोवनात रहाणारे सर्व ऋषि मुनी त्याची खूप वाखाणणी करीत असत.

गौतम ऋषिंची ही मुले काही कालाने प्रौढ झाली. ती तिघे एकदा आश्रमातून बाहेर पडून इतर ठिकाणी रहाणाऱ्या आपल्या वडिलांच्या शिष्यगणांना पहावयास निघाली. गौतम ऋषिंच्या शिष्यांनी त्या तिघांचे स्वागत करून त्यांचा चांगल्या तऱ्हेने आदर सत्कार केला. परंतु त्यातील त्रितने सर्वांवर आपला विशेष प्रभाव पाडला.

काही दिवसांनी ते तिन्ही ऋषिकुमार अनेक गाई सोने व आभुषणे भेटी घेऊन आपल्या आश्रमात परत निघाले. चांगला काळ वेळ पाहून त्यांनी यज्ञ करण्याच्या विचार मनांत आणला

दोघे मोठे भाऊ त्रितचा द्वेष करत होते. त्यामुळे त्या दोघांनी मध्य-वाटेतच गुप्तरूपाने कट केला की, आपणा तिघांना जे काही भेटी रूपाने मिळाले आहे त्यातला त्रितला वाटा मिळू नये. ही गोष्ट त्रितला माहीत नव्हती. त्यामुळे तो आपल्या विचा-रांच्या नादातच आपल्या दोन्ही भावांच्या पुढे चालत निघून गेला.

त्याच क्षणी झाडांच्या पाठीमागे एक लांडगा आपले सावज पकडण्याकरीता लपून बसलेला त्या दोघांना दिसला. तो हळूहळू त्रितच्या जवळ जवळ जाऊ लागला. त्रितचे तिकडे लक्ष नव्हते. आणि त्रितच्या मोठ्या भावांनी सुद्धा त्याला काहीही सांगितले नाही व ते जवळच्या झाडावर चढून बसले.

तेवढ्यात समोरून येणाऱ्या लांडग्याला पाहून त्रित पळून जाऊ लागला परंतु जवळच असलेल्या खड्यात त्याचा पाय घसरला व तो आत पडला. तो लांडगा बराच वेळ त्या खड्याशी इकडून तिकडे फिरत राहिला. शेवटी कंटाळून निघून गेला. त्रितने आपल्याला वाचण्याकरीता भावांना

लांडगा निघून गेल्यानंतर एकत व द्वित दोघेही झाडावरून हळूहळू खाली उतरले व खड्याच्या शेजारी पडलेली त्रितच्या भेटीच्या वस्तुची पिशवी घेतली व गाईंना हांकीत ते आपल्या वाटेने निघून जाऊ लागले. परंतु त्रितने त्यांना मारलेल्या हांकाकडे त्यांनी जाणून बुजून दुर्लक्ष केले.

यज्ञसमारंभाची शुभ वेळ जवळ आली. त्रित मनांतून अत्यंत व्याकुळ झाला. तितक्यात त्याच्या डोक्यात एक कल्पना आली. त्याने निश्चय केला की, आपल्या यथाशक्तिनुसार ह्या खड्यातच आपण यज्ञारंभ करावा. खड्यात पडलेल्या काटक्या एकत्र करून अग्नि समजून त्याने मंत्रोच्चारण करीत बाजूलाच असलेला पाण्याचा तूप समजून छिडकाव केला.

तिकडे त्रितच्या भावांनी आश्रमात पोहोचताच यज्ञाला लागणारे सर्व सामान सुमान एकत्र जमवून यज्ञ केला. परंतु यज्ञ करण्यास ज्या तऱ्हेची भक्ति व भावना श्रद्धा पाहिजे ती त्यांच्यात नव्हती. त्यामुळे त्यांना बरोबर उच्चा-राने मंत्रांचा पाठ करता आला नाही.

तिकडे खड्यांत मनोभावाने यज्ञ केल्याने त्याच्या भक्ति व श्रद्धेवर प्रसन्न होऊन देवतांनी त्याला दृष्टांन्त दिला व त्याला वर मागण्यास सांगितले. तिने देवांना एकच प्रार्थना केली की, आपणाला खड्यातून बाहेर काढावे व खड्यात असलेले पाणी देवतांना समर्पित करण्या लायक पवित्र व्हावे.

देवतांनी तिला दोन्ही वर दिले. त्याचे फळच की काय ते पाणी फवाऱ्यासारखे उंच उडून वर आले त्याच बरोबर तिनही खड्याच्या बाहेर आला व ते पाणी नदीचे रूप घेऊन वाहू लागली. देवतांनी तिच्या दोन्ही दुष्ट भावांना शाप दिला त्यामुळे ते दोघे डुक्कर बनले.

हीच नदी सरस्वती नावाने प्रसिद्ध पावली. त्या नदिचा महिमा वैदिक युगात ऋषींनी आपल्या मुक्तकंठाने गाईला आहे. सरस्वती नदी भूगर्भात विलीन झाली. अन्त-र्वाहिनीच्या रूपाने वहाणारी ही सरस्वती नदी अलाहाबादच्या जवळ प्रयाग येथे यमुना नदीच्या बरोबर

दोष कुणाचा?

विष्णुपुरवर राजा मिहिरवर्मा राज्य करीत होता. एकदा निर्मला नंद नावाचे ऋषि त्यांच्या राजधानीत आले. काही दिवसातच सर्व राज्यभर त्याच्या महिमेचा प्रचार झाला. त्यांना सर्व प्रजा भगवानरूप समजून त्यांची पुजा करू लागली.

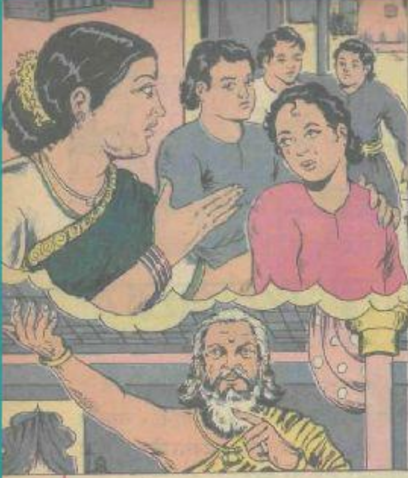
राजा मिहिरवर्माला ही गोष्ट समजली व त्यांना त्यांचे दर्शन घेण्याची इच्छा उत्पन्न झाली. तितक्यात राज्यातील एका गुप्त-चराने राजाला एक समाचार दिला की, निर्मलानंद हा ऋषि सारखा वाटत नाही. राजाने त्या साधूवर कडक नजर ठेवण्यास सांगितले व थोड्या दिवसातच असे सिद्ध झाले की तो एक कपटी साधू संन्याशी आहे.

राजाने निर्मलानंद व त्याच्या शिष्य-वर्गाला दरबारात बोलावले. राजाने निर्मलानंदचे अपराध दरबारात उघड केले. तेव्हां तात्काळ निर्मलानंदाना समजून चुकले की, आपल्या बदनामीचा शोध राजाला लागला आहे.

तरीही निर्भयतेने तो म्हणाला-"महाराज, तुम्ही माझ्या बाबतीत जे काही ऐकले ते सर्व खरे आहे. परंतु ह्यात माझा दोष नाही. खरे काय व खोटे काय हे ठरवणाऱ्या व विश्वास ठेवणाऱ्या सर्व प्रजेचा दोष आहे. महान पंडीत व प्रज्ञाशाली विद्वान सुद्धा माझ्या आश्रयाला येऊन रहातात. शेवटी ते कशाला? स्वतःच्या कामना सिद्धीस नेण्याकरीताच नां!"

"ह्याचा फायदा घेऊन तुम्ही सर्व प्रजेला धोका देत आहांत! राजा रागाने म्हणाला.

"महाराज, तुम्हीच सांगा ह्यात माझा काय दोष? ते सर्वजण आपल्या मनांतील गोष्टी सिद्धीस नेण्याकरीता देवाकडे न

जाता ते सरळ त्याची पूर्ती करण्याकरीता माझ्याकडे येतात. तेव्हां हा सगळा त्या स्वार्थी लोकांचा दोष आहे. आणि जर कां ते लोक मला महात्मा मानतात तर मी त्याच्या बाबतीत तसाच व्यवहार करतो. आणि आणखी दुसरी गोष्ट प्रजेने माझा आदर सत्कार केला तरी त्याचे कोणतेही नुकसान होत नाही. ते लोक मला थोडे तांदुळ व फळे अर्पण करतात त्याच्या इस्टेटीत काही घट होत नाही! निर्मलानंदनी राजाला सांगितले.

राजा मिहिरवर्माला निर्मलानंदच्या बोलण्यावर आश्चर्य वाटू लागले त्यांना काही समजेनासे झाले. त्यांनी आपल्या मंत्र्याकडे दृष्टीक्षेप केला. मंत्र्याला पण काही उत्तर सुचले नाही.

राजा व मंत्री दोघांना निर्णय घेणे सुचले नाही निर्मलानंदानी सांगितलेल्या गोष्टी खऱ्या आहेत कां नाहीत. त्याच्या मनातील चलबिचल पाहून त्याच्या शेजारी बसलेल्या राजगुरूंनी मंद हंसत हंसत निर्मलानंदाना विचारले–"निर्मलानंद तुम्ही सांगितलेल्या गोष्टी वरून मला एक कथा आठवते आहे. प्राचिन काळात एका मातेला चार मुलगे होते. त्यातील एक भोळा होता. त्याचा फायदा घेऊन बाकी तिघांनी त्याला त्रास देण्यास सुरवात केली. आईने विचारल्यावर ते असे उत्तर देत की, जर त्याने आमचे म्हणणे मानले तर आम्ही गप्प रहाणार नाही कां! शेवटी आईचा त्याच्या म्हणण्यावर विश्वास बसू लागला. त्यामुळे ती आपल्या भोळ्या मुलाला असे समजावू लागली की, आपल्या तिन्ही मोठ्या भावांच्या म्हणण्याला त्याने विरोध न करावा व सावधतेने रहावे. थोड्या दिवसांनी आई मरण पावली व नरक लोकात गेली.

तेथे यमाने तिला दोष देत म्हटले–ताई, पांची बोटे सारखी असत नाही. एक बोट दुसऱ्या बोटासारखे कधीही होत नाही. तुझ्या भोळ्या मुलाला जेव्हां मोठे भाऊ त्रास देत होते. तेव्हां तू त्यांचेच म्हणणे खरे ठरवलेस तेव्हां दोष तुझ्या इतर मुलांचा होता. तुझ्या भोळ्या मुलाचा नव्हता– "बळ हेच न्याय आहे, ही गोष्ट राक्षस-नितीचा बोध करते. परंतु न्याय नाही. एकाचा भोळेपणाचा फायदा घेऊन त्यालाच शिकवणूक देणे मोठा गुन्हा आहे. भोळे लोक आपल्याला होणाऱ्या अत्याचारा विरूद्ध विद्रोह करू शकत नाहीत हि त्यांची दुर्बलता आहे."

त्यामुळे निर्मलानंद ह्या गोष्टीपासून तुम्हांला मी हे सांगू शकतो की सर्व मानव-जातीमध्ये एक प्रकारचे भ्रातुप्रेम आहे. मोठ मोठ्या आशा करणे व त्याच्या पूर्तीकरीता लालसी होणे ही त्या लोकांची दुर्बलता आहे त्याचा आधार बनवून तुम्ही सुखपूर्वक जिवन जगण्याची इच्छा करता त्यामुळे हा दोष तुझाच आहे.

परंतु तू सांगतोस की माझ्या आश्रयाला आल्यामुळे मानवजातीचे काहीही नुकसान होत नाही. तुला खायला घालण्याने आर्थिक रूपाने प्रजेचे काही नुकसान होत नाही. हि गोष्ट खरी असेल परंतु त्याच्या दुबळेपणाला तुम्ही जास्तच भडकवत आहात ह्यामुळे त्याची मानसिक दृष्टीने हानीच होत आहे. अशा परिस्थितीत तुम्हांला शिक्षा केली नाही तर त्या गोष्टीतल्या आईला नरकयातना भोगायला लागल्या तसेच ह्या देशावर राज्य करणाऱ्या राजाला पण भोगायला लागतील.

राजगुरूचे बोलणे ऐकून निर्मलानंदांनी शरमेने मान खाली घातली. राजा मिहिर-वर्मा आनंदीत झाला. त्यांनी राजगुरूंना निवेदन केले की, निर्मलानंदाना कोणता दंड द्यावा ह्यांचा निर्णय त्यांनीच घ्यावा.

त्यावर राजगुरू म्हणाले–"निर्मलानंद व त्याचे दोन्ही शिष्य शरिराने धडधाकट आहेत. परंतु आळशी रूपी दुर्गणानी त्याना वेगळ्याच वाटेने नेले आहे. त्यामुळे त्या तिघांना राजोद्यानातील बागेत माळ्याचे काम करण्यास सांगावे.

राजाने गुरूच्या सांगण्याप्रमाणे त्या तिघांना बागेत काम करण्याचा दंड दिला.

मुर्खाचे दान

रामपुर गावातील सर्व गावकऱ्यांनी आपल्या गावात एक रामाचे देऊळ बांधण्याचा निर्णय घेतला. त्यामुळे सर्वांनी गावांत वर्गणी गोळा करण्याचे ठरविले.

काहींनी ही गोष्ट गावच्या पाटलाला जाऊन सांगितली. तेव्हां तो म्हणाला–"तुम्हांला माहीत आहे की, गावाच्या बाहेर पाण्याच्या शेताजवळ असलेली जी जमीन आहे ती माझी आहे. त्यांची किंमत कमीत कमी एक हजार रुपये तरी होईल. तुम्ही तो हजार रुपये माझ्या नावाने लिहून देऊन ती जमीन घ्या.

त्यावर ते सर्व गावकरी अत्यंत आनंदीत झाले. त्या लोकांनी विचार केला की, पाटलांनी दिलेल्या जमिनीवर रामाचे देऊळ बांधता तरी येईल. त्यानंतर बाकी लोक इकडे तिकडे हिंडून वर्गणी गोळा करू लागले.

अशा तऱ्हेने गावकऱ्यांनी गोळा केलेल्या वर्गणीत देऊळ बांधण्याच्या कामी पांचशे रुपये कमी पडू लागले. लोकांना समजेना त्यात भर कशातऱ्हेने करावी. त्याकरीता ते पाटलाचा सल्ला घेण्याकरीता त्याच्या घरी गेले. व त्याला त्यांनी सर्व परिस्थिती सांगितली.

पाटलाने त्यांचे म्हणणे ऐकले व हसत हसत म्हटले–"अरे, त्यांत काय मोठेसे मी जी देवळाकरीता जमिन दिली आहे नां ! त्याची किंमत पंद्रहाशे रुपये करून टाकतो. माझ्या नावाने वर्गणीत आणखीत पांचशे रुपये लिहून टाका. आता तर पांचशे रुपयांची भर पडली नां !"

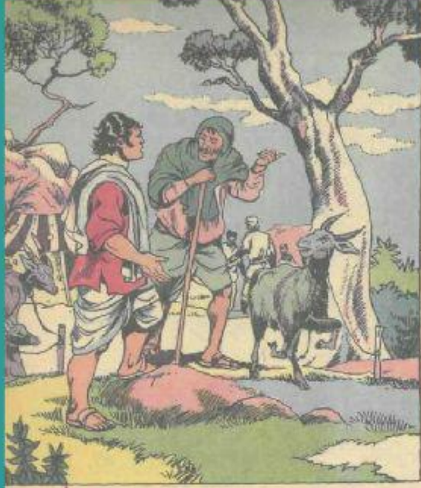

गोपालपुर मध्ये व्यंकटेश नावचा एक सावकार रहात होता. तो खूप श्रीमंत होता. तरी तो आपल्या कर्जदारांकडून मोठ्या निर्दय पणाने चक्रवाढ व्याज लावून ते वसूल करीत असे. ह्या कारणांमुळे त्याच्या कडून लाचरीने कर्जघेणारे बहुतेक लोक भिकारी बनले होते.

अशा तऱ्हेने व्यकंटेशवरचा लोकांच्या मनांत द्वेष वाढत गेला. हि गोष्ट जाणून व्यकंटेशने विचार केला की, आता जास्त दिवस ह्या गावात रहाणे ठिक होणार नाही. त्यामुळे त्याने शेजारच्या जमिनदारीच्या गावात जाऊन आपली सावकारी सुरू केली.

व्यकंटेशने गोपालपुर सोडण्यापूर्वी एक काम केले होते की; ज्या लोकांनी त्याचे कर्ज फेडले नव्हते. त्यांची घरे त्याने जप्त करून त्याचा लिलाव केला होता. त्या लिलावाचे पैसे वसुल करण्याकरीता त्याने आपला मुलगा भूपति ह्याला गोपालपुरला पाठविले. भूपतिला खूप घमेंड होती की, आपण खूप हुषार व समजूतदार आहोत. तो नेहमी स्वतःच्या मित्रांसमोर व इतर लोकांसमोर स्वतःच्या गुणांची स्तुती करीत असे. परंतु व्यंकटेशचा स्वतःच्या मुलावर अजिबात विश्वास नव्हता.

भूपतिने गोपालपुरला एक आठवडा राहून सारे लिलावाचे पैसे वसुल केले. तो जेव्हां आपल्या गांवी परतु लागला. तेव्हां त्याला त्याच्या वडिलांचा निरोप मिळाला की, गोपालपुरला सर्वांत चांगल्या प्रतिच्या बकऱ्या विकतात त्यामुळे पैशाची काळजी न करिता चांगल्यात चांगली बकरी विकत घेऊन ये. भूपति गुरांच्या बाजारात गेला. सर्व साधारण एक बकरी पांच रूपयांना विकली जाई. भूपति एका व्यापाऱ्याकडे गेला व

त्याने तेथील एका बकरीकडे बोट दाखवून तिची किंमत विचारली. व्यापाऱ्याने दहा रूपये सांगितले.

"काय ही सर्वात चांगल्या प्रतीची बकरी आहे?" भूपतिने व्यापाऱ्याला विचारले.

व्यापाऱ्याने चेहरा कसानुसा करीत भूपतिकडे पहात म्हटले–"मी बाजारात जितक्या बकऱ्या आणतो सर्व उत्तम जातीच्या असतात. तरीही तुला ह्यापेक्षाही जास्त चांगली बकरी हवी असेल तर तो भिल्लांचा नेता गजसिंह आहे त्याच्याकडे जा!"

"गजसिंह कोण आहे? तो कुठे रहातो?" भूपतिने विचारले.

ह्या बाजाराला लागुनच एक तळे आहे त्याच्या बाजूला तो आपला तंबू टाकून बकऱ्यांचा व्यापार करतो. सर्व लोक त्याला मांत्रिक गजसिंह म्हणतात. त्याचा तो भिल्लाचा पोशाख बघून तू त्याला चटकन ओळखू शकशिल! व्यापारी म्हणाला.

भूपति त्या भिल्लाच्या शोधार्थ निघाला. त्याच्या तंबूपाशी पोहोचत त्याने त्याला येण्याचे कारण सांगितले.

गजसिंह भूपतिला म्हणाला–"माझ्याकडे खेळणारी एक बकरी आहे. जर तुला ती हवी असेल तर वीस रूपये द्यावे लागतील!"

भूपतिच्या मनांत ती खेळणारी बकरी पहाण्याची उत्सुकता निर्माण झाली. त्याने भिल्लाच्या हातात वीस रूपये देऊन ती खेळणारी बकरी पाहीली.

ती बकरी दोरीवरून चालत होती सरळ खांबावर चढत होती. अशा प्रकारे बकरीने अनेक डोंबाऱ्याचे खेळ करून दाखविले.

भूपतिला अत्यंत अश्चर्य वाटू लागले. त्याने भिल्ल सरदाराला विचारले–"तुम्ही ही बकरी विकता आहात कां?"

"जर कां मी ही विकावयास काढली तर, एक हजार रूपयांपेक्षा कमी किमतीत विकणार नाही" भिल्ल म्हणाला. "मी तर अद्याप ऐकले सुद्धा नाही की, बकरीची किंमत एक हजार रूपये असते?"

"अहो साहेब, तुम्ही तर हजार रूपये म्हणताच आश्चर्य चकित झालात. तेव्हां माझ्यागाणाऱ्या बकरीची किंमत ऐकलीत तर बेशुद्धच पडाल" भिल्ला सरदार म्हणाला.

"गाणारी बकरी आहे काय? विस्मयाने भूपतिने विचारले.

"मी खरे सांगतो, गाणारी बकरी माझ्याकडे आहे जर तुला तिचे गाणे ऐकावयाचे असेल तर तुला शंभर रूपये द्यावे लागतील समजले!" भिल्ल सरदार म्हणाला.

भूपति शंभर रूपये देण्यास तयार झाला. त्या भिल्लाने तंबूत जाऊन एक बकरी आणली व तिला गाणे म्हणण्यास सांगितले.

बकरीने माणसासारखे मधुर आवाजात गाणे गाऊन दाखविले. गाईले ते पाहून भूपति आश्चर्यचकितच झाला.

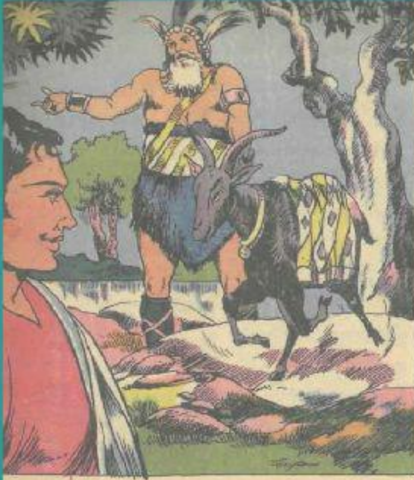
त्याने सरदारला विचारले–"ह्या बकरीची किंमत काय?"

"पांच हजार रूपये!" त्याने झटक्यात सांगितले.

"पांच हजार रूपये? अरे, माझ्याकडे तर बरोबर पांच हजार रूपयेच आहेत!" भूपति म्हणाला.

"काही हरकत नाही! ह्याहूनही तू कधी एकदा नाचणारी व गाणारी बकरी पाहिली आहेस काय? पण त्याची किंमत ह्याहूनही जास्त आहे. भील्ल सरदार म्हणाला.

"काय मी ती बकरी पाहू शकतो कां?" भूपतिने विचारले.

"कां नाही? परंतु ती पहाण्याकरीता तुला दोनशे रूपये द्यावे लागतील!" गर्जसिंहने सांगितले.

भूपतिने ते मान्य केलें. गर्जसिंह तंबूच्या आत गेला व एक बकरी पकडून घेऊन बाहेर आला. तिला रंगीबेरंगी कपडे होते. ती दोन पायावर उभी राहून नाचली व गोड गळयाने गाणे गाईली. भूपतिने मनात विचार केला की, ह्या पेक्षां अद्भुत दुसरे काही नाही!

"तुम्ही ही बकरी काय किमतीला विकू शकता? भूपतिने विचारले.

"दहा हजार रुपये! मी ह्याहून कमी किमतीला विकणार नाही. गर्जसिंह म्हणाला.

"हि किमत तर खूप जास्त आहे! भूपति म्हणाला.

"तसे काही नाही. हिला जर दुसऱ्या लोकांसमारे नाचवले व गायवले तर त्यापेक्षां दुप्पट पैसा वसुल करता येतोनां! गर्जसिंह म्हणाला.

भूपति विचारात पडला. त्याच्या मनात अनेक शंका येऊ लागल्या त्याला वाटू लागले की, बहुदा आपल्या वडीलांना ह्या नाचण्याऱ्या बकरीचा शोध लागला असावा म्हणूनच आपल्याला जास्त किमंत पडली तरी चालेल पण चांगली बकरी घेऊन येण्याबद्दल सांगितले असावे आणि तसे जर नसले तरी सुद्धा ही अद्भुत विचित्र बकरी पाहून त्यांना नक्कीच परमानंद होईल. हिला लोकांसमोर नाचवून नक्कीच चांगले धन संपादन करता येईल.

असा विचार करून भूपतिने सरदार भिल्लाच्या बरोबर किमतीत बरीच घासा-घासी केली. शेवटी आठ हजार रूपये देऊन ती बकरी विकत घेतली. आता त्याच्या जवळ एक पैसा सुद्धा उरला नाही. शेवटी त्याने एक भाड्याची गाडी ठरवायचा प्रयत्न केला. परंतु त्याच्या-बरोबर बकरीला पाहून सर्व गाडीवानानी त्याला ठरलेल्या किमतीची अर्धी रक्कम आगावू देण्यास विनविले.

शेवटी भूपतिला समजेनासे झाले की, आता काय करावे? त्याने गावातील काही लोकांकडे पैसे कर्ज घ्यावे म्हणून पाहिले परंतु गावातील सर्व लोकांना माहीत होते की. त्याच्याकडे पुष्कळ धन आहे. भूपति गावातील लोकांना हे सांगू शकला नसता की आपण इतके पैसे देऊन एक बकरी विकत घेतली.

शेवटी नाईलाजाने त्याने बकरीला एक दोरी बांधली व ती हातात धरून तो पायी चालू लागला. तो भूक तहानेने व्याकूळ होऊन कसाबसा आपल्या गावी पोहोचला व आपल्या वडिलांना म्हणाला– "बाबा, मी एक अशी गंमतीदार अद्भुत् बकरी आणली आहे की, सर्व जगात शोधले तरी मिळणार नाही.

"अरे वाऽ छान, छान! असे म्हणत व्यकंटेश बकरीला न्याहाळत म्हणाला– "उद्या मी इथल्या जमिनदाराला व दिवाणसाहेबांना मेजवानीचे निमंत्रण पाठविले आहे. ह्या बकरीचे मांस खाल्ले की, तिच्या अद्भुत पणाचा शोध नक्कीच लागेल जा!"

हे ऐकताच भूपति घाबरून जात म्हणाला–"काय म्हणालात? हिच्या मांसांचा स्वाद! वाहवाह हे फार छान! हिला मी खाण्याकरीता आणले नाही. हिला ठेवून आपण लाखो रूपये कमावू शकतो. उद्या पाहुणे येऊ दे मग पहा ती आपली अद्भूत कमाल दाखवून देईल. मग हि बातमी कानोकानी राजापर्यंत जाऊन पोहोचेल. मग ती खरेदी करण्याकरीता राजा आपल्या खजिन्यातील अर्धा भाग देण्याकरीता सुद्धा तयार होईल!"

आपल्या मुलाच्या तोंडचे उत्साहाने प्रेरीत होऊन बोललेले ऐकून व्यकंटेशने विचार केला की, ह्या बकरीत नक्कीच

काहीतरी खास आकर्षण असावे. मग काय, त्याने मेजवानीसाठी म्हणून गावातून आणखी एक बकरी मागवली.

दुसऱ्या दिवशी जमिनदार, दिवाण व गावातील काही प्रतिष्ठीत माणसे मेजवानी-करता हजर झाली. व्यकंटेशने सर्वांना उत्साहाने सांगितले की, भोजनाआधी एक मनोरंजनाचा कार्यक्रम होईल. तेव्हां भूपतिने त्या सर्वांसमोर त्या बकरीला आणून उभे केले व तिला म्हटले–"आता तू आपले गाणे व नाच सुरू कर."

एक-दोन मिनिटे निघून गेली. पाच मिनिटे झाली. भूपतिने बकरीसमोर टाळ्या वाजवून तिला गाणे म्हणण्याचा आदेश केला. पण बकरी जागची हालली सुद्धा नाही.

व्यकंटेशला अत्यंत अपमान वाटला व राग आला. त्याने मान खाली घातली. काही पाहुणे मंडळी ते पाहून जोरजोरात हंसू लागली. नंतर दिवाणाने भूपतिला विचारले–"काय रे बाबा, तू त्या भिल्ल मांत्रिक गजसिंहच्या हाती तर बळी पडला नाहीस नां! तो धोकेबाज आहे.

होय हो! त्याच्याकडूनच मी ही बकरी विकत घेतली." कांपऱ्या आवाजात भूपतिने सांगितले.

"तुला छानच फसवले. तो तर आपल्या मंत्रबळाने बकऱ्यांना नाचवतो व गाणे म्हणून घेतो. परंतु त्याच्याकडून ती बकरी निघाली की दुसऱ्या जागी ती साधारण बकरी सारखी होऊन जाते." दिवाणाने त्याला समजावत म्हटले.

आपल्याला फसवले हे समजताच भूपति बरोबर व्यंकटेशला पण आपण वेडे होत चाललो असे वाटू लागले. परंतु त्यानां आता हे सांगणे कठीण वाटू लागले की, ते पूर्वास्थितीत आले कां नाही. परंतु त्यातील काही पाहुणे आपापसात खुसखुसु लागले–"दूसऱ्याचे घर दार लुटून ज्याने पैसा कमावला त्याला त्या भिल्ल मांत्रिकाने चांगलाच घडा दिला."

उलटा परिणाम

फार पूर्वीच्या काळी मिथिला राज्यावर मंदभाग्य नावाचा राजा राज्य करीत होता. तो खूप अहंकारी रागीट व मनात येईल तो विचार तत्क्षणी स्वतःच्या हुकुमांमुळे अंमलात आणित असे.

एक दिवस मंदभाग्य आपल्या महाला-तील गच्चीवर येऱ्याझाऱ्या घालीत होता. तेव्हां अचानक त्याची नजर राजमार्गावरील लोकांवर पडली. राजाने पाहिले की, ते विविध रंगबेरंगी पोशाख घालून हिंडत आहेत. झटक्यात राजाच्या मनात एक उपाय आला राजाने मंत्र्याला बोलावले.

"मंत्रीवर!" राजा म्हणाला.

"महाराज, काय हुकुम आहे?" मंत्री म्हणाला.

"राजमार्गावर पहा! मला असे वांटू लागले आहे की, हे सर्वजण लोक मन मानेल तसे वागू लागले आहेत. ही गोष्ट मी अजिबात सहन करू शकत नाही. माझ्या मते ह्या लोकांचे कपड्यांपासूनचे सर्व व्यवहार आचरण एका सारखे एक असावे. जसे जेवण, भाषा आराध्य देव सर्व सारखे असले पाहिजे! तुम्ही ताबड-तोब राज्यात अशा तऱ्हेची दवंडी पिटवा की, राजाचा हा हुकूम आहे!"

मंत्र्याने राजाला निवेदन करीत म्हटले–"महाराज, वेषभुषा भाषा-बोलणे खाणे-पिणे ह्या साऱ्या गोष्टी एका सारख्या एक जनतेकडून करून घेणे म्हणजे खेळण्यातील बाहुल्यां सारखे होईल. परंतु राजाचा हुकूम हा मानलाच पाहिजे.

दोन-चार दिवस उलटले राजा मंद-भाग्यला ही गोष्ट जाणून घेण्याची इच्छा उत्पन्न झाली की; मंत्र्याने आपण सांगीतलेल्या गोष्टीची दवंडी राज्यात पिटविली कि नाही! व जनता त्यांची

योग्य तऱ्हेने अमंल बजावणी करते आहे कां नाही! त्याच्या मनात ह्या गोष्टीचा विश्वास होता की सर्व जनतेने एकाच तऱ्हेचे खाणे-पिणे कपडेलत्ते देवधर्म केला. तर जगात आपल्या राज्यासारखे शासन करणारे दुसरे पहावयास मिळणार नाही.

एक दिवस सकाळच्या प्रहरी राजा मंदभाग्य फिरण्यास बाहेर पडला. तो आपल्या राजोद्यानाच्या बाजूने निघाला. तिथे त्याने जे दृष्य पाहिले. ते पाहून त्याचे मन कासाविस होऊ लागले.

सर्व दास-दासी एकाच तऱ्हेचे कपडे घालून उभे होते. राजाला ते पाहून कठिण वाटू लागले की ह्यातिल बायका कोण व पुरुष कोण? नंतर तो अंतपुरात गेला. तेथे सुद्धा तिच परिस्थिती होती. तेथे राणी कोणती? व दासी कोणती? हेच राजाला समजेना? सर्वांनी एकाच तऱ्हेचे कपडे परिधान केलेले होते!

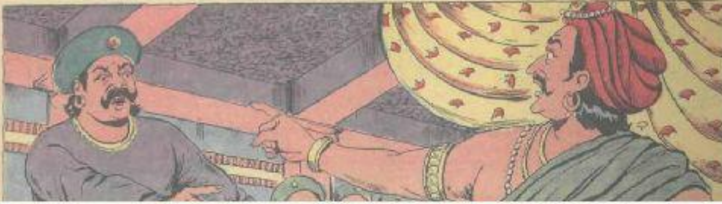
ह्यावर राजा मंदभाग्यला आपला मतिभ्रम होतो की काय असे वाटू लागले. त्याला मंत्र्याचा भयंकर राग आला. तो रागातच दरबारात आला तेथे पण तिच स्थिती! ह्यात मंत्री कोण? सेनापती कोण? व नोकर कोण? सर्वांनी एकासारखे कपडे धारण केले होते.

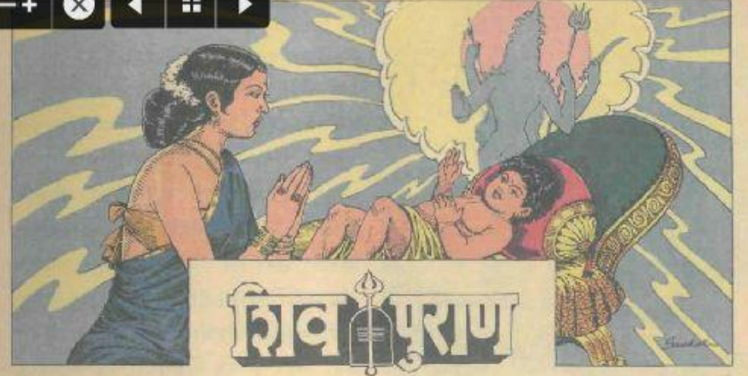
"मंत्री! राजाने ओरडत विचारले.

"मंत्री! ह्याचे उत्तर म्हणून मंत्रीपण जोरात तसाच ओरडला.

"अरे दुष्टा, मी काय मंत्री आहे? राजाने फटकारून विचारले. मंत्र्याने तिच वाक्ये परत पोपटपंची प्रमाणे राजाला उलट विचारली.

राजाला आपण केलेल्या मुर्खपणाचा पश्चाताप होवू लागला तो लाजेने मुकाट्याने आपल्या महालात परत निघून आला. दुसऱ्या दिवशी राज्यात परत दवंडी पिटविण्यात आली की, प्रत्येक माणसाने आपल्या इच्छेनुसार कपडे वापरावे व आपल्या आवडत्या देवाची आराधना करावी प्रत्येकांनी आपल्या इच्छेनुरूप रिती-रिवाज पाळावे.

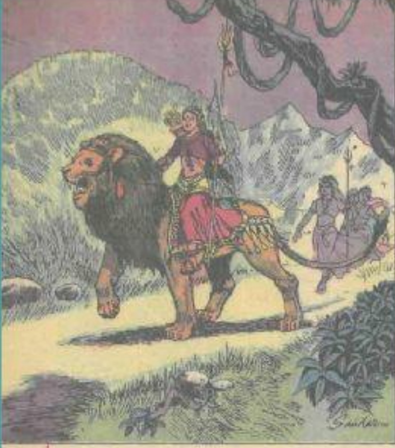

मेनका व हिमवान आपल्या घरी परत आले व सुखपूर्वक आयुष्य कंठू लागले. काळाप्रमाणे मेनका गर्भवती झाली. व जेव्हां पांच ग्रह उच्चदशेमध्ये होते त्यावेळेस तिने मैनाक नावाच्या मुलाला जन्म दिला. ह्यानंतर क्रमाने तिने नव्याण्णव मुलांना जन्म दिला. त्यानंतर मेनका पुन्हां गरोदर राहिली. व नऊ महिने पंधरा दिवसांनी आरुद्रा नक्षत्र चैत्र शुक्ल नवमीच्या दिवशी तिने पार्वतीला जन्म दिला. त्यावेळेस सर्व दिशां प्रकाशमय झाल्या. देवदेवतांनी फुलांची वृष्टी केली. ब्रह्मदेव विष्णु इंद्र ह्यांनी देवीचे स्त्रोत्रगान केले.

पार्वतीचा रंग निलवर्ण होता. चार हात, कपाळ, डोळे अशा तऱ्हेने ती उग्रकालीदेवीच्या रूपांत जन्मली. त्यामुळे घावरून मेनकेने तिला प्रार्थना करीत म्हटले मग तिने एका साधारण बालकाचे रूप घेतले व ती रडू लागली.

मुलीच्या जन्माचा समाचार मिळताच हिमवान अत्यंत आनंदीत झाला. पुरोहित व अनेक ब्राह्मणांना घेऊन तो मेनकाने जेथे मुलीला जन्म दिला तेथे गेला. कापराचे दिवे लावले. कस्तुरीचे पाणी शिंपले व नाचगाण्याचा कार्यक्रम आंखला व ब्राह्मणांकडून तिला आशिर्वाद देववला. मग त्या ब्राह्मणांना अनेक धन-धान्य आभुषणे व रेशमी वस्त्रे दान केली. ह्यानंतर ते सुखाने आपले दिवस घालवू लागले. हळूहळू पार्वती लहानाची मोठी होऊ लागली.

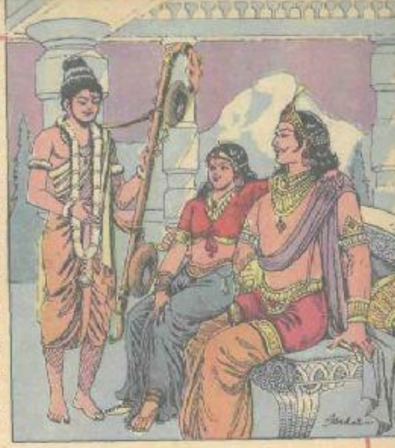

ती आपल्या मैत्रिणि बरोबर खेळे, मदमस्त सिंहावर बसून दरयाखोऱ्यातून हिंडे फिरे वाळूत गुहांमध्ये लपाछपी खेळे. ती आपल्या आईला व मैत्रिणींना लहान समजून त्यांना फळे वाटी. चेंडूशी खेळत ती तो चेंडू आपल्या मैत्रिणींना दाखवून म्हणत असे– "हे एक ब्रह्मांड आहे. ह्याला बघ मी अशी नाचवेन. खेळण्यांशी खेळतांना त्यांना ती ब्रह्मा, विष्णु, महेश अशी नावे देऊन त्यांना खेळवत नाचवत असे. भातुकली खेळात ती घर बांधत स्वत:ला ब्रह्मदेव समजे त्याचे रक्षण करणारा विष्णु म्हणवून घेई व त्याला पाडून स्वत:ला महेश म्हणवी. अशा विचित्र तऱ्हेचे खेळ खेळी.

अशा प्रकाराने तिने आपले बालपण सुरू केले. विद्याभ्यास सुरू करून तिने सर्व विद्या शिकल्या. ती नेहमी परमेश्वराचे ध्यान करी व त्याचे गुणगान करीत नेहमी आनंदी रहात असे. अशा वेळेस तिच्या सख्यांनी तीला 'पार्वती' म्हणून हांक मारले तर ती तिकडे दुर्लक्ष करी. 'शिवानी' म्हणून हांका मारले तर लगेच उत्तर देई. ती नेहमी सिंहावर बसून हिंडत असे. अशी फिरत असतांना ती आपल्या हातात धनुष्य-बाण व त्रिशूळ नेहमी धारण करत असे. ती कधीही दुसऱ्या वहानावर बसत नसे किंवा वेगळे अस्त्र धारण करीत नसे. केव्हां केव्हां वीणा वाजवून आनंदाने तन्मय होत असे. विद्यावरांच्या बरचढ गाणे गाई व नाचे. शिवाचे रूप साकार करून आपल्या मैत्रिणींना दाखवित असे.

त्याच वेळेस एकदा नारद हिमवानाला भेटावयास आला. हिमवानाने पुढे येऊन त्यांचा आदर सत्कार केला. व त्यांना एका आसनावर बसावयास सांगून पार्वतीला बोलवणे धाडले. ती आल्यावर तिला नमस्कार करण्यास सांगून त्यांनी तीला आपल्या मांडीवर बसवले व नारदाला विचारले–"महामुनी, सांगा ह्या माझ्या मुलीचा पती कोण होणार आहे?" तुम्हीच सांगू शकता!

नारदाने पार्वतीचा हात पाहून त्यावरील गज, मस्य, अंकुश व रथ ह्यांच्या रेखा पाहून म्हटले–"हिमवान आपल्या मुलीच्या हातावर तर देवीची लक्षणे दिसत आहेत. हिच्यामुळे आपले यश वाढेल लक्ष्मी सरस्वतीच्या बरोबरीने हिची सुद्धा सर्वजण पुजा करतील. हिच्या योग्य पती शंकर आहे. ह्यामुळे कोणत्याही प्रकारची चिंता काळजी केल्या शिवाय हिचा विवाह शंकराबरोबर लावून द्यावा. ह्यात कोणताही पुढचा मागचा विचार करू नका.

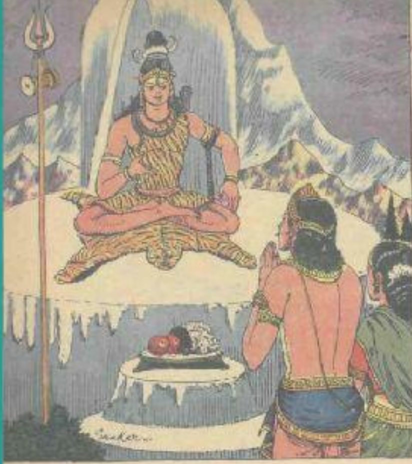

नारद निघून गेल्यानंतर हिमवान मेनकेला म्हणाला–"आपण परदेवीला प्रार्थना करून शंकराच्या पत्नीच्या जागी असलेली योग्य मुलगी मागितली. आपल्या प्रार्थनेच्या रूपाने आता नारद महर्षिच्या तोंडून तशीच गोष्ट आपण ऐकली.

ह्यावर मेनकेने प्रसन्न होत म्हटले– "आपली पार्वती आता विवाहा योग्य बनली आहे. त्यामुळे उशीर न करता तिचा विवाह लवकर करून टाकण्याची खटपट करावी.

शंकर सतीच्या भस्म होऊन जाण्याने तिचे शरिर खांद्यावर घेऊन सर्व विश्वाचे भ्रमण करीत गंगा समुद्रच्या संगमाच्या जवळ काळीघाटावर येऊन नाचु लागला. त्याचवेळेस विष्णुने आपल्या मायेने सतीला कालीचे रूप देववून शंकराला ज्ञानाचा उपदेश देववला होता. तेव्हां शंकर विरागी बनून ध्यानस्थ बसून तपश्चर्या करून त्यात मग्न झाले. ते भक्त वत्सल होते. त्यामुळे त्याच्या तपश्चर्येत कोणीही भक्त आला तरी ते त्याला दर्शन देत. ह्यामुळे त्या-दोघांनी पार्वती कडून त्यांची सेवा करून घेण्याची इच्छा प्रकट केली. हिमवानाने ही गोष्ट पार्वतीस सांगितली.

अशा विचाराने हिमवान व मेनकेने पार्वतीला मोठ्या तन्मयतेने व भावनेने शंकराची आराधना करण्यास प्रवृत्त केले. ह्यानंतर मेनका व हिमवान आपली

मुलगी पार्वती हिला बरोबर घेऊन शंकराची तपोभुमी कैलास इथे येऊन पोहोचले. त्याचे चतुर्दिक गणाधिपती हातात शस्त्रास्त्र घेऊन उभे होते. काही लोक शंकराची सेवा करण्यात मग्न होते. हिमवानाला शंकराच्या जवळ जाण्याची संमती त्याच्या रुद्रगणांनी त्याला दिली.

हिमवानाने सपत्नीक शंकराकडे जाऊन त्याला साष्टांग प्रणिपात केला. आणि चंदन पुष्पादिकांनी त्याची पूजा करून हात जोडून समोर उभा राहला. शंकराने एकदां डोळे उघडून पाहिले आणि म्हणाला–"हिमवाना! तू एक थोर पुरूष आहेस म्हणून तुझ्या या कैलास शिखरावर बसून मी निर्विघ्नपणे तपश्चर्या करीत आहे.

"हे महादेवा! तू येथे येऊन तपश्चर्या करीत आहेस हे आमचे भाग्य." हिमवान म्हणाला.

शंकर संतुष्ट होऊन म्हणाला–"हे हिमवाना! तू काही तरी वर मागून घे."

"माझी ही मुलगी पार्वती, हिला आपल्या सेवेला येथे राहू देण्याची परवानगी द्यावी प्रभो!" हिमवान म्हणाला.

जे तप करतात त्यांच्या सेवेला कोणी स्त्रीने राहणे उचित नाही. पाहिजे तर तू मधून मधून येऊन काय हवे नको ते पाहून जात जा." शंकर म्हणाला.

माझी ही मुलगी कन्या आहे. महा-देवीच्या कृपेने माझ्या पोटी जन्मली आहे. तिच्या हातून आपल्या सारख्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न कसे काय येईल ? म्हणून माझी एवढी विनंती मान्य करून माझ्या या मुलीला आपल्या सेवेस ठेऊन घेण्याची कृपा करावी!" हिमवान म्हणाला.

शंकराने होकारार्थी मान हलविली.

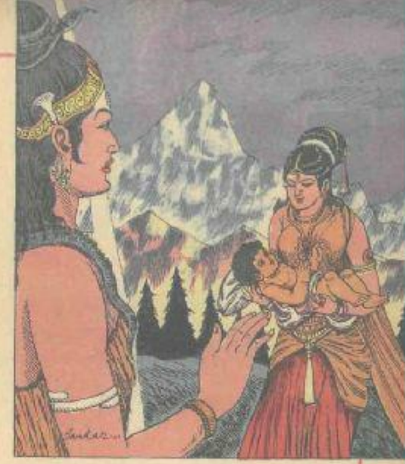
सतीच्या मृत्यूनंतर शंकर कैलास पर्वतावर परत येऊन तपश्चर्या करू लागला होता. तपश्चर्येच्या तापाने त्याच्या कपाळाला घाम सुटला. एक स्वेद बिंदु पृथ्वीवर पडला. त्याचा एक पुत्र झाला

त्याचे नाव आजानुबाहु असे पडले. त्याच्या देहाची कांती लाल होती. शरीर भव्य होते. भूदेवीने त्याला उचलून शंकराला दाखविले.

शंकराने भूदेवीला पाहून म्हटले–"तू धन्य आहेस! माझ्या देहाच्या स्वेद बिंदुने जन्मलेला हा मुलगा भौम नावाने तुझी कीर्ती वाढवील."

भौम मोठा झाल्यावर काशीला गेला आणि तेथे त्याने शंकराचे स्मरण करून घोर तपश्चर्या केली. शंकराने संतुष्ट होऊन त्याला गृहमंडळात स्थान दिले. त्याच भौमाला पुढे मंगळ, अंगारक नावे पडली.

शंकर तपश्चर्या करीत असतांच पृथ्वीवर गंगावतरण झाले. जेव्हां ऋषी व पितृ देवांनी ब्रह्मदेवाजवळ प्रार्थना केली की, भूलोकात पाण्याचा दुष्काळ आहे तेव्हां ब्रह्मदेवाने आपल्या कमंडलूतून पाण्याचा एकच थेंब खाली सोडला. त्याची अजस्त्र धारा होऊन पृथ्वीकडे वाहू लागली. शंकराने विचार केला ही धारा अशीच वहात राहीली तर पृथ्वीचे फार नुकसान होईल. म्हणून शंकराने आपल्या डोक्यावर गंगेची धार घेतली. शंकराच्या जटेतून गंगेचे पाणी मानससरोवरात पडले व तेथून गंगा मंदगतीने वाहू लागली.

त्यानंतर शंकर पुन्हां आपल्या तपश्चर्येत लीन झाला. अशा प्रकारे शंकराच्या जटेतून तिने वहाणे सुरू केले.

दक्षाला दिती नावाची एक मुलगी होती. ती कश्यप मुनीची दुसरी बायको तिच्या पोटी हिरण्यकश्यपु व हिरण्याक्ष जन्मले. ते क्रूर राक्षस निघाले व त्यांच्या तापाने त्रिलोक त्रस्त झाला. तेव्हां विष्णूने नरसिंह व वराह अवतार घेऊन त्यांचा संहार केला. पुत्रशोकाने दुःखी झालेली दिती कश्यपाच्या कृपेने पुन्हां गरोदर झाली. ती गोष्ट इंद्राला कळली. इंद्राने तिच्या पोटी आपला आणखी एक शत्रु जन्मणार अशा भीतीने, आपले

व्रजायुध दितीच्या गर्भपिंडावरच सोडले त्या पिंडापासून मरूत आदिक जन्मले व इंद्राची सेवा करू लागले.

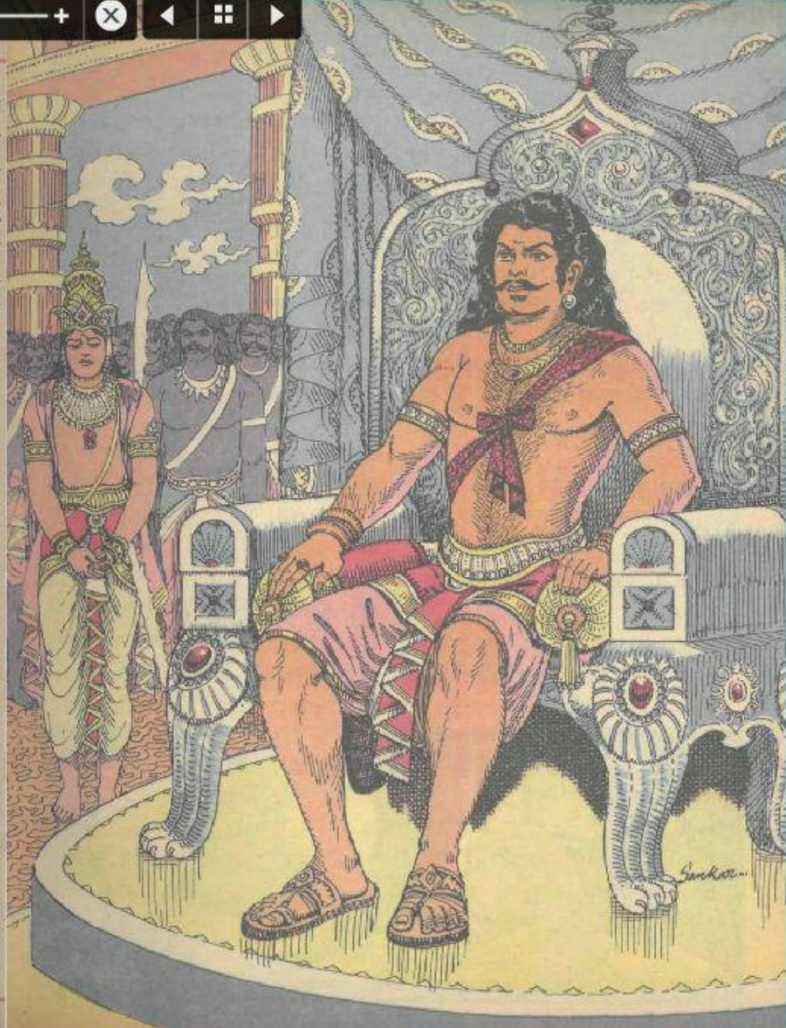
आता दिति फारच निराश झाली. तिने कश्यपाची कृपा संपादन करण्याचा पुन्हां प्रयत्न केला. त्यांची आराधना मनोपूर्वक करू लागली. तेव्हां कश्यप मुनीने ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या करण्यास तिला सल्ला दिला. दितीने त्या प्रमाणे तपश्चर्या केली. व कश्यपाच्या कृपेने तिला एक वज्रकाय मुलगा झाला. त्याचे नावं वज्रांग ठेवण्यात आले.

वज्रांगाच्या जन्म समयी अग्निवृष्टी, भूकंप व तुफान सर्व संकटे आली म्हणून सर्व देव घाबरले. दितीने मोठ्या प्रेमाने वज्रांगाला लहानाचा मोठा केला. ती त्याला म्हणाली–"बाळा! मला देवानी फार दु:खी केले आहे. त्यांनी तुझे बंधु हिराण्याक्ष व हिरण्यकश्यपु यांचा विष्णु-कडून क्रुरतेने वध करविला मरूत्, आदिक, माझ्या पोटात असताना इंद्राने वज्रायुध सोडून गर्भपिंडाचे तुकडे तुकडे करून टाकले म्हणून तू इंद्रादिक देवांचे पारिपत्य कर." माझी अशी तुला आज्ञा आहे.

आईच्या म्हणण्याप्रमाणे वज्रांगने राक्षसांचे सैन्य जमविले. रणभेरी वाजवून त्याते स्वर्गाला गराडा घातला. त्याने देवांना त्राहि त्राहि करून सोडले व इंद्राला कैद करून स्वर्गावर अधिकार मिळविला तेव्हां दितीच्या मनाचे समाधान झाले. की, मुलाने तरी आपली आज्ञा पाळली.

देवांनी ब्रह्मदेवाकडे जाऊन आपल्या पराभवाचे वृत्त सांगितले. ब्रह्मदेवाने शांतपणे सर्व ऐकून घेतले आणि कश्यप मुनींना बरोबर घेऊन वज्रांगकडे आला. त्याची समजून घालून त्याने इंद्राला सोडविला आणि इंद्राचे राज्य त्याला परत देवविले.

वज्रांग म्हणाला–"हे ब्रह्मदेवा! मी धनवैभव मिळविण्याकरीता स्वर्गावर स्वारी केली नव्हती. हा इंद्र दुष्ट आहे त्याने

माझ्या आईला दु:खी केले होते. याचे अपराध अगणित आहेत. हा क्षमा करण्या-लायक देव नाही. तरी मी आपल्या म्हणण्या बाहेर नाही. त्याला मी मुक्त करतो. त्याने माझ्या आईला दु:खी कष्टी केले नसते तर आज त्याची ही गती झाली नसती." मी माझ्या आईची आज्ञा आज पाळली. म्हणून माझी आई आज धन्य झाली.

ब्रह्मदेवाने ते ऐकून वज्रांगाला वर मागून घेण्यास सांगितले.

"मला परब्रह्मस्वरूप व प्राण्यांवर दया, या शिवाय आणखी काही नको. हे दोन वर द्यावेत." अशी वज्रांगाने प्रार्थना केली.

ब्रह्मदेवाला ते ऐकून फारच आनंद झाला. त्याने वरांगीनांवाच्या एका सुंदर कन्येशी त्याचा विवाह करून दिला. त्यानंतर ब्रह्मदेव कश्यप मुनींबरोबर निघून गेला.

वज्रांग शिवभक्त होऊन आपल्या गांवी परतला आणि शिवचरणी लीन होऊन त्याच्या भक्तीत त्याने पुढील आयुष्य घालविले.

काही काळ लोटल्यावर वज्रांग आपल्या बायकोच्या सेवेने संतुष्ट होऊन तिला म्हणाला–"वरांगे! मी तुझ्या सेवेने फार संतुष्ट झालो आहे. तू तुला पाहिजे तो वर मागून घे!"

महाशक्तिशाली इंद्र आदिक देवांना जिंकण्याची शक्ति असलेला आणि जगात ज्याची किर्ती अजरामर राहील असा पुत्र व्हावा अशी माझी इच्छा आहे." वरांगीने तो वर मागितला.

बायकोच्या तोंडून तो वर ऐकून वज्रांगाला फार वाईट वाटले. वरांगीने स्त्रीसुलभ स्वभावाने देवांचा विरोध करणारा पुत्र मागून घ्यावा याचे त्याला फार दु:ख झाले. कारण अशा पुत्राला विष्णु फारकाळ जिवंत राहू देणार नाही. तरी वरांगीला दिलेले वचन मोडण्याची इच्छा नव्हती. म्हणून त्याने ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून घोर तपश्चर्या केली.

गुलामाचे रहस्य

बस्त्रा नगरात लागोपाठ दोन वर्षे पाऊस पडला नाही म्हणून तेथील रहाणाऱ्या लोकांना दुष्काळाचा खूप त्रास सहन करावा लागला. तिसऱ्या वर्षी सुद्धा तेच पावसाची वेळ टळून गेली पण पावसाचा एक थेंब सुद्धा पडला नाही.

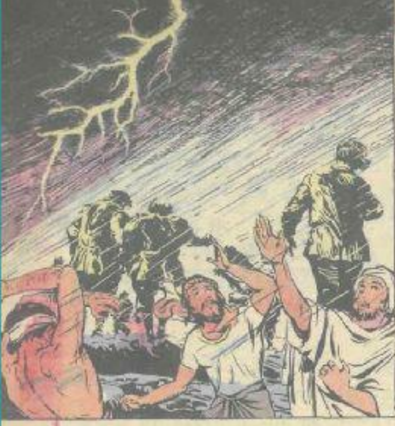
त्या परिस्थितीत एक दिवस रात्री काही भक्त मशीदीत जाऊन गुढगे टेकून आकाशाकडे पहात प्रार्थना करू लागले– "हे देवा, आमच्यावर दया कर. पावसाचे अभावी दुष्काळ पडल्याने आमच्या शेतातील पिके नष्ट होऊ लागली आहेत व पिण्याच्या पाण्याकरीता सुद्धा सर्वंजण तडफडत आहेत. तेव्हां पाऊस पाडण्याची कृपा कर.

अशा प्रकारे अर्ध्यारात्री पर्यंत त्या भक्तांनी देवाची आराधना केली. परंतु आकाशात ढगाचा एक तुकडा देखील दिसत नव्हता. थोड्या वेळाने ते सर्व लोक तेथेच थकून झोपी गेले.

पण त्यांच्यातील भक्तांपैकी एक माणूस मात्र रात्रभर जागत राहीला. तेव्हां सावळ्या रंगाचा एक तरुण जवळच्याच टेकडीवर चढत असलेला त्याने पाहिला. त्या माणसाला अत्यंत आश्चर्यवाटून तो त्याच्याकडेच निरखून पहात राहिला. नंतर तो तरूण काय करायला चालला आहे ते पाहू या तरी म्हणून पाहू लागला.

तो तरुण काही मिनिटे गुडघे टेकून गप्प बसून राहिला. नंतर डोके वर उचलून आकाशाकडे पहात म्हणाला–"हे अल्ला, संकटात सांपडलेल्या ह्या भक्त लोकांची विनवणी तू कां ऐकत नाहीस? मला माहीत आहे की, तुझे माझ्यावर प्रेम आहे. म्हणून तुझ्याकडे मी भीक मागतो की, तू लवकरात लवकर पाऊस पाड!"

अरबस्थानातील कथा

प्रार्थना संपवून तो तरुण त्या टेकडी-वरून खाली उतरून यावयास लागला. तेव्हां भक्ताने त्याच्याजवळ जात म्हटले-"तू कोण आहेस ?"

"मी एक गुलाम आहे! त्या मशि-दीच्या पाठीमागे जे घर आहे. त्यात रहाणाऱ्या गुलामांपैकी मी एक आहे. आम्हां गुलामांचा जो मालक आहे तो आम्हांला सर्वांना विकून टाकायला जाणार आहे!" त्या तरुणांनी उत्तर देत म्हटले.

त्या तरुणांच्या तोंडून ह्या गोष्टी ऐकून भक्त नाराजीने म्हणाला-"अरे, तू तर असा मूर्ख आहेस! तुला तरी माहीत आहे कां. की देवाचे प्रेम काय असते ते ?"

हे ऐकताच तो क्षणभर गप्प राहिला व म्हणाला-"जर कां माझ्यावर देवाचे प्रेम नसते तर मला कसे समजले असते की, देव हा शाश्वत आहे व दयाळू सुद्धा आहे. माझा दृढ विश्वास आहे? असे म्हणत त्यानें चार पांच पाऊले पुढे टाकली. नंतर डोके वर करून न पहाताच म्हणाला-"महाराज, आकाशात एकदा तरी निरखून पहा. तुम्हांला स्वतःलाच समजून येईल की, देवाचे माझ्यावर प्रेम आहे कां नाही ?" असे म्हणत तो पुढे निघून गेला. त्या भक्ताने आकाशाकडे मान वर करून पाहीले. तोपर्यंत तरी सारे आकाश स्वच्छ होते. परंतु तेवढ्यात काही काळे ढग जमू लागले. त्याने मान खाली करावयाच्या आधीच मुसळधार पाऊस पडू लागला.

त्या भक्ताने त्या तरूणाचा शोध केला. परंतु तो कोठेही दिसला नाही. पाऊस पडू लागलेला पाहून झोपलेले सर्व भक्त जागे झाले व मशिदीच्या आत निघून गेले.

ह्यानंतर पहाटे पर्यंत पाऊस कोसळतच राहीला. सुकलेले तलाव व खड्डे पाण्याने भरून वाहू लागले. शहरातील लोकांचा आनंद गगनात मावेनासा झाला.

त्या दिवशी मशिदीत गेलेल्या सर्व भक्त लोकांनी मिळून त्या गुलाम तरुणाचा शोध लावायचा पुष्कळ प्रयत्न केला. परंतु कोठेही त्याचा थांगपत्ता लागला नाही. शेवटी सर्वांनी जाऊन त्या गुलामाच्या व्यापाऱ्याकडे जाऊन चौकशी केली-"काय, इथे कोणी गुलाम तरूण विकावयास आहे कां?

"एकच नाही अनेक आहेत! असे म्हणत गुलामांचा व्यापारी त्यांना जेथे गुलाम होते. तेथे घेऊन गेला.

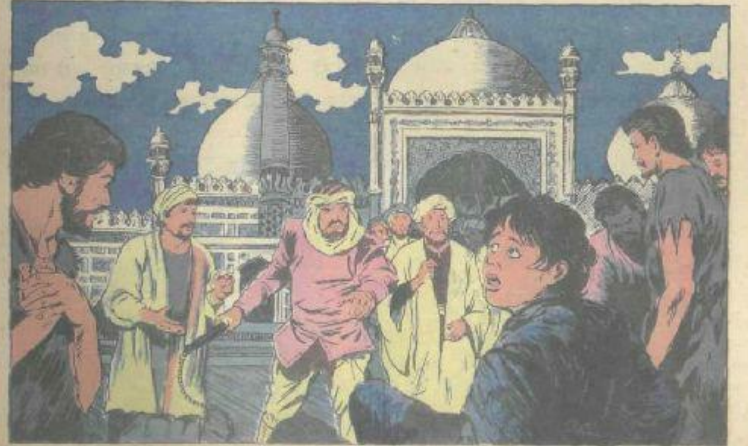
व्यापाऱ्याकडे एकूण वीस गुलाम होते. त्यातील बरेच जण तरुण होते. त्या भक्तांनी त्यात त्या तरुणाचा शोध केला. परंतु तो त्यांना दिसला नाही. तेव्हां ती माणसे निराश होऊन परत जाऊ लागली. तेवढ्यात बाजूच्या कोपऱ्यातील एका टोकाला तो तरुण बसलेला दिसला. त्या भक्तांने त्याला ओळखले.

जेव्हां तो भक्त गुलाम तरुणाच्या जवळ जाऊन पोहोचला. तेव्हां व्यापाऱ्याने त्याला उभे रहाण्याची विनंती केली.

"आम्ही ह्या तरुणाला विकत घेऊ इच्छितो!" भक्तांनी आपली इच्छा प्रकट केली.

व्यापाऱ्यांनी त्यांच्याकडे आश्चर्य चकित होऊन पहात म्हटले-"मी एक ईमानदार व्यापारी आहे! तुम्ही ज्या तरुणाला खरेदी करू इच्छिता तो एक वेडपट मुलगा आहे. जर कां आपल्याला एक हुषार मुलगा पाहिजे असेल तर मी ह्यातील एक चांगला निवडून देईन!"

"आम्हांला हाच गुलाम तरुण पाहीजे आहे." भक्त म्हणाले.

गुलामांच्या व्यापाऱ्यांनी त्या तरुणाला कमी किमतीत विकून टाकले. भक्त लोक त्याला घेऊन रस्त्यावर आले. तो गुलाम तरुण खाली डोके झुकवून हात जोडत म्हणाला–"मालक, हुकूम द्या. मी तुमची काय सेवा करू ?"

"तुच तर आम्हांला आज्ञा कर! तू आमचा मालक आहेस! तू तर देवाचा अत्यंत प्रिय असा आहेस. ही गोष्ट आम्हांला सर्वांना चांगल्या परिचयाची आहे." भक्त त्याला म्हणाले.

त्या गुलाम नोकराने त्यांच्याकडे मोठ्या जिज्ञासाने पाहिले. रात्रीच्या वेळी ज्या भक्ताने त्याला पाहिले होते तो पुढे येत त्याला म्हणाला–"काय रे, तू मला ओळखले नाहीस कां ? पाऊस पडायच्या पूर्वी तू जेव्हां प्रार्थना करीत होतास, त्याच वेळेला मी तुझ्याशी बोललो होतो नां ?

"अच्छा, असे आहे काय! असे म्हणत त्या गुलाम तरुणाने तिथे उभे असलेल्या सर्वजणांकडे पाहिले व म्हटले–"रात्रभर तर मी बेशुद्ध होतो. त्यामुळे कृपा करून मला मशिदित जाऊन देवांची प्रार्थना करण्याची परवानगी द्या.

"जरूर! जरूर! कां नाही! ह्या क्षणी आम्ही तर तुझे सेवक आहोत! ते एकसाथ म्हणाले.

तो गुलाम तरुण मशिदीच्या आत गेला एका ठिकाणी जाऊन नमस्कार करीत म्हणाला–"हे परमेश्वरा तुझे जे प्रेम होते. त्याचे रहस्य तर आता उघडे पडले आहे. आता तर ही सर्वजण मला चारी बाजूनीं घेरून माझा आदर सत्कार करतील. एकटे पणात जो आनंद मला मिळत होता तो ह्या पुढे मला प्राप्त होऊ शकणार नाही. त्यामुळे तू कृपा करून मला आपल्याजवळ घेऊन जा!"

ह्या नंतर तो बराच वेळ निश्चल बसून राहिला. ते भक्त लोक थोडावेळ बाहेर वाट पहात राहिले नंतर आत जाऊन त्यांनी त्याला हात लावला. तो त्या तरुणांचे शरिर थंड पडले होते.

आयुष्याचे प्रमाण

अठराव्या शतकात साहसी नावाड्याच्या रूपात प्रसिद्ध झालेल्या जेम्स कुक याने १७७३ मध्ये दक्षिण प्रशान्त महासागराचे बेट टोंगा शोधून काढले. त्याने आपल्या मैत्रिचे चिन्ह म्हणून त्या बेटाच्या राजाला एक कासव भेट म्हणून दिले. त्या बेटावर रहाणाऱ्या रहिवाश्यांनी त्या कासवाचे टूई मलेला असे नामकरण केले. ते कासव १९६६ मध्ये मरण पावले. त्यावेळी त्याचे वय २०० वर्षांचे होते.

मनुष्याची आर्युमर्यादा ११० वर्षापर्यंत आहे. तरी हे सरासरी प्रमाण ७० वर्षापर्यंत समजले जाते. माणसाच्या वयापर्यंत जगणारे प्राणी सुद्धा आहेत. काही प्रकारची कासवे १५२ वर्षापर्यंत जगतात परंतु १२० वयापर्यंत जगणारी कासवे अद्याप पावेतो आपल्याला माहीत आहेत.

पक्षांची आर्युमर्यादा प्राण्यांच्या पेक्षां खूप कमी असते. तरी सुद्धा काकोट नावाचे आस्ट्रेलियातील पोपट ५७ वर्षे व ७६ वर्षे जगल्याचे प्रमाण आपल्याला मिळाले आहे. शुतुर कोंबडा ६२ वर्षे जगल्याचे रेकार्ड आहे. साळव प्रकारचा बहिरी ससाणा ७२ वर्षापर्यंत, समुद्रकावळ्याच्या जातीचा पक्षी ३६ वर्षापर्यंत, चातक २१ वर्षापर्यंत व १९ वर्षापर्यंत, बिल्लोवार व्लर नावाचा नीलकंठ मोर ५ वर्षे जिवंत राहीले आहेत. काही तऱ्हेचे मासे १५० वर्षा पर्यंत जगले आहेत.

ह्याच्या बरोबर तुलना केली तर स्तन्य प्राण्यांच्या आयुष्याची कालमर्यादा मात्र कमी. घोडे ९२ वर्षापर्यंत हत्ती ५० वर्षे ह्यापेक्षां जास्त जगत नाहीत. तरी असे सिद्ध केले की काही हत्ती ऐंशीं वर्षा पर्यंत जिवंत राहील आहेत.

